

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА
ЕПАРХИЈА БАЊАЛУЧКА
2015.

ШЕМАТИЗАМ III

Бања Лука
2016.

С благословом
Његовог Преосвештенства
епископа бањалучког
Господина Јефрема

Српска православна Епархија бањалучка
2015.

Шематизам
III

Издање Епархијског управног одбора
Српске православне Епархије бањалучке
Бања Лука

За штампу приредили:
Протођакон Радојица Жагран
Мр Славољуб Лукић
Мср Небојша Малешевић

Рецензенти:
Протојереј-ставрофор Крстан Дубравац
проф. Мирко Марић

Лектор:
Мијана Кубурић Мацура

Дизајн и графичка припрема:
Божана Ђурић

Штампа:
Атлантик 66, Бања Лука

Бања Лука, 2016.

Тираж:
2.500

МАНАСТИРИ БАЊАЛУЧКЕ ЕПАРХИЈЕ

Подручје данашње Бањалучке епархије било је вијековима поприште великих ратова и разарања, као погранични простор на коме су се често смјењивала царства, краљевине и власти многих окупатора. У том хаотичном и смутном времену, православни народ, свештенство и његове светиње су најчешће били жртве тих сукоба. Из поменутих разлога још не можемо поуздано да утврдимо локације неких православних манастира Бањалучке епархије, а који се помињу у писаним изворима или некој другој литератури. Данас на подручју Бањалучке епархије постоји шест активних манастира: Гомионица, Крупа, Липље, Моштаница, Ступље и Осовица, док су у току археолошка ископавања манастира Карановац и Ђурђевац. Осим ових манастира, помињу се још манастири: Дреновица, Милошевац – Приједорски манастир, Светог Јована у Долњој Ђетојевци и Милошево Брдо.

1. МАНАСТИР ГОМИОНИЦА

Манастир Гомионица, посвећен Ваведењу Пресвете Богородице, налази се на 42 километра западно од Бање Луке, у мјесту Кмећани, недалеко од Бронзаног Мајдана, са десне стране потока Матаваз, у сјеверозападном дијелу Змијања.³⁰ Манастир је добио име по рјечици Гомионица, у коју се на око 500 метара од манастира улијева поток Матаваз, а сам назив рјечице долази од ријечи „гомила“, пошто је читав крај око манастира био рударски, гдје су се „копале гомиле руде“.

Манастир Гомионица

Настанак манастира Гомионице се по једном наредном предању доводи у везу са Немањићима и Светим Савом, а по другима са извјесном „царицом Маром“. Можда је овдје ријеч о султанији Мари (1412?–1487), супрузи султана

³⁰ Змијање је шира област која се у турским пописима у XVI и XVII вијеку помиње као нахија која је обухватала простор између ријека Сане и Врбаса и планина Лисине и Козаре. Мргић-Радојчић, Ј., *Доњи Краји, Крајина средњовјековне Босне*, Београд, 2002, 153. Више о нахији Змијање у чланку: Скарић, В., „Жупа Земљаник и нахија Змијање“, *Гласник Земаљског музеја*, 1936, 37–53.

Мурата II и кћерци Ђурђа Бранковића,³¹ или пак о Јелени, супрузи краља Стефана Томашевића, кћерци деспота Лазара, коју народ назва Мара.³² Такође, постоји могућност да је ријеч о супрузи Фердинанда Франкопана, тј. кћерци српског деспота Јована, која се за Фердинанда удала 1529. године. Међутим, то је вријеме када су крајеви око манастира Гомионице тек пали под Турке, па је тешко могуће да је баш тада она подигла овај манастир. Предање још оснивање манастира доводи у везу са извјесним кнезом Обрадом, који је учествовао у освајању Бихаћа 1592. године. Међутим, ипак је евидентно, на основу сачуваних писаних докумената, да је манастир настао много раније.

Први засад сачувани помен манастира је из 1561/63. године, када се у турском попису помиње „манастир Залужје и двојица калуђера на мезри овог манастира, Андрија Радоја и Гаврил Радоја“.³³ Назив манастира Залужани – Залужје био је други назив за манастир Гомионицу, а недалеко од манастира и данас се налази заселак под именом Лужије, са некрополом од преко 120 мрамора (стећака). Такође, у једном турском документу босанског паше упућеном Цариграду, из 1560. године, помињу се заслуге игумана Андрије, који је већ 24 године игуман манастира Залужје, другим именом Гомионица.³⁴ Ова два податка нас упућују на закључак да је манастир сигурно настао прије турских освајања и пада Јајачке бановине 1527/8. године, пошто је почетком XVI вијека званичним турским удредбама „канун-намама“ забрањено подизање нових цркава на мјестима гдје нису постојале старе.

Постојало је мишљење да су манастир подигли монаси манастира Милешева, након што су избјегли, пошто се на једном изгубљеном рукописном *Јеванђељу*, које је „писао јеромонах Сава од Милешева“, наводи да је 1590. године манастирску цркву „од Милешеве Горе украсио јеромонах Константин“.³⁵ Али у вези са овим натписом прво је спорна година, тј. није јасно да ли је година 1590. или 1790. пошто слово које означава број 500 – ф у рукопису личи на слово ψ, а које означава број 700, па се лако мијешају бројеви 500 и 700. Пошто је рукописно *Јеванђеље* нестало, немогуће је данас извршити анализу записа, као и језика *Јеванђеља*, да би се утврдило тачно вријеме његовог настајања. Међутим, у наведеном натпису није ријеч о монаху Константину из манастира Милешева, већ о монаху Константину из манастира Милошева Гора, који се налазио у данашњем селу Милошево Брдо, код Градишке. Ријеч „гора“ је у српкословенским текстовима означавала брдо, па се тако географска одредница „од Милешеве Горе“, односило на данашње „Милошево Брдо“.³⁶ На

³¹ Јовановић, Г., „Воведенски манастир Гомионица“, *Источник*, 6–7 (1891), 252.

³² Момировић, П., *Манастир Гомионица*, 6.

³³ Vasić, M., „Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini u XVI vijeku“, *Glasnik Istorijaskog društva BiH*, 13 (1962), 245.

³⁴ Шево, Љ., *Манастир Гомионица*, Бања Лука, 2002, 23. Међутим, овај податак је Љиљани Шево усмено саопштио академик др Милан Васић.

³⁵ Јовановић, Г., „Воведенски манастир Гомионица“, *Источник*, 6–7 (1891), 254; Шево, Љ., *Манастир Гомионица*, Бања Лука, 2002, 27.

³⁶ Момировић, П., „Да ли су манастир Гомионицу основали Милешевци?“, *Наше старине*, 12 (1969), 127–131.

основу археолошких истраживања 2013. године потврђено је да у Милошевом Брду постоје остаци средњовјековне цркве.³⁷

Из периода са краја XVI вијека значајан је помен манастира Гомионице у рукописном *Типику јерусалимском Светог Саве Освећеног* „на 214. 6 листу“, који се налази у Епархијској библиотеци у Араду, гдје је наведено да је књига 1599. године преписана у Гомионици „у вријеме игумана Диомидија, митрополита босанског Авксентија и патријарха пећког Јована“.³⁸ У истој библиотеци налазе се још *Псалтир са тумачењем*, који је преписао монах Максим 1612. године,³⁹ као и *Златоуст* (посни и цвјетни циклус) из 1626. године, који је у Кареји, по наруџби бившег гомионичког сабрата јеромонаха Антонија, преписао монах Аверкије.⁴⁰ Такође, важан помен манастира Гомионице налазимо у једном запису начињеном 1648. године у *Цвјетном триоду*, штампаном у Трговишту у Влашкој 1614/19. године, у којем се потписао „јеромонах Јован Светогорац, из Босне, од Каменграда, из манастира Гомионице“.⁴¹ У *Поменику манастира Раче*, који се до почетка Другог свјетског рата налазио у манастиру Беочин, а који је изгубљен, записана су имена многих калуђера из XVII вијека, а међу њима су била записана и имена гомионичких монаха.⁴²

Веома је важан непосредан помен манастира Гомионице у *Попису Босанског санџака из 1604. године*, у којем је наведено да постоје мезре „манастира Залужје и Гомионица“,⁴³ што је вјероватно грешка преписивача, гдје је навео да је ријеч о два манастира, а не о једном са два назива, или је можда Залужје било метох манастира Гомионице. Из XVII вијека значајан је и крст са сребрним филигранским оковом, који је за манастир Гомионицу 1640. године израдио Стефан Ивановић (Сарајлија) у Сомбору, а који се данас налази у музеју Лондонског универзитета.⁴⁴

Шта се догађало са манастиром Гомионицом и монасима овог манастира на крају XVII и почетком XVIII вијека мало је познато. Поменуте књиге из манастира Гомионице, које су преко манастира Ходоша стигле у Арад, сигурно указују на страдање манастира послје Великог турског рата, тзв. Бечког рата (1683–1699). Да ли је манастир страдао или је неко од монаха само однио књиге у том хаотичном времену и даље ће нам бити непознато. Ипак, већ 1714. године, митрополит дабробосански Мелентије је служио и рукоположио свеш-

³⁷ Ђурђевић, М., „Резултати пробних ископавања на локалитету Црквина, Милошево Брдо, СО Градишка“, *Гласник Удружења музејских радника Републике Српске*, 2 (2005), 37–41.

³⁸ Момировић, П., *Манастир Гомионица*, 8–9; Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 120.

³⁹ Видјети: Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 120.

⁴⁰ Момировић, П., *Манастир Гомионица*, 10; Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 119–120.

⁴¹ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1982, 1433; Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 119.

⁴² Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 119.

⁴³ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, 1/2, Sarajevo, 2000, 396.

⁴⁴ Шево, Љ., *Манастир Гомионица*, Бања Лука, 2002, 97–99.

теника Јована Мартића, из села Смаилагића, у манастиру Гомионица,⁴⁵ што указује на то да је манастир у том периоду био активан. Манастир Гомионицу помиње и аустријски ухода као „Kalugier Kloster Gomionicza“, пролазећи овим крајевима око 1725. године, али без детаљнијег описа.⁴⁶ У том периоду манастир Гомионицу посетио је и патријарх српски Арсеније IV Јовановић, на Благовијести 1726. године, и осветио антиминос.⁴⁷ Патријарх Арсеније IV Јовановић је значајан по томе што је 1731. године добио ферман од султана Махмуда I „којим свештенство и латинске цркве у Босни треба да га за свога патријарха признаје и да слушају његове ријечи, које се тичу њихове вјере, и њему се обраћају за све ствари, које се тичу закона“.⁴⁸

Манастир Гомионицу поново је задесила трагедија у аустро-турским ратовима 1737–1739. године, када су монаси напустили манастир због сталних сукоба око Бање Луке и пребјегли у Славонију, гдје су добили на кориштење манастир Пакру 1738. године, али у који су се населили тек 1743. године.⁴⁹ Манастир Гомионица је после овог страдања поново заживио врло брзо, па је већ 1747. године обновљен,⁵⁰ а у манастиру је 1754. године митрополит дабробосански Гаврило осветио један антиминос.⁵¹ Још једна обнова манастира догодила се 1769/70. године.⁵² Током XVIII вијека сусрећемо доста прилога и поклона за манастир о којима имамо писана свједочанства, што говори о организованом манастирском животу.⁵³ Мало сачуваних података о манастиру Гомионици имамо из периода од 1780. до 1810. године. Народно предање казује да је манастир страдао за вријеме Првог српског устанка,⁵⁴ а потом је од 1813. до 1815. године Босну, као и сам манастир, погодила куга. Интересантан је податак о монахињи Ани, која се због куге и смрти већине чланова своје по-

⁴⁵ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 2256.

⁴⁶ Bodenstein, G., „Povijest naselja u Posavini god. 1718–1739“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 22 (1908), 104. Постоји мишљење да је овај опис Босне настао после 1763. године. Видјети: Крешељјакović, Н., Капидџић, Н., *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Одјелjenje istorisko-filoloških nauka, knjiga 5, Sarajevo 1957, 7.

⁴⁷ Момировић, П., *Манастир Гомионица*, 11.

⁴⁸ Давидовић, С., *Српска православна Црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Сарајево, 1991, 47.

⁴⁹ „У манастиру Пакра има велика плаштаница пренесена из манастира Милешева у манастир Гомионицу, а одатле у Пакру 1738. године“. Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 2734.

⁵⁰ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, V, Београд, 1987, 7888–7889.

⁵¹ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 2462.

⁵² Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 3338–40; Јовановић, Г., „Воведенски манастир Гомионица“, *Источник*, 8 (1891), 336. и 339.

⁵³ Манастиру је подарена звјездца и *Јеванђеље* (штампано) 1722. године (Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 2405–2406). Године 1735. манастиру су подарени *Минеји* (Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 2653–2659). Манастиру је приложен *Требник* 1753. године (Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 3043). Године 1774. приложени су звјездца, тричела и тепсија (Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 3422–3424), а петохљебница 1776. године (Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 3454). *Пролог* је манастиру подарен 1778. године (Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 3479). Више о даровима и прилозима манастиру Гомионица погледајте у: Новаковић, Ј., „Опис манастира Гомионице и његових старина“, *Дабро-босански источник*, 2 (1889), 19–21; 3 (1889), 41–43; 19–20 (1889), 323–325; Јовановић, Г., „Воведенски манастир Гомионица“, *Источник*, 8 (1891), 336–341; 9–10 (1891), 371–376.

⁵⁴ Јовановић, Г., „Воведенски манастир Гомионица“, *Источник*, 8 (1891), 337.

родице замонашила, па пребјегла у Сарајево због турског насиља, али се и вратила из Сарајева у манастир Гомионицу око 1833. године. Она је манастиру поклонила кандило, чирјак и једну оковану икону.⁵⁵ О тешком животу у манастиру Гомионици средином XIX вијека, у ком је било свега „пет калуђера“, свједочи фрањевац Иван Фрањо Јукић након што је посјетио манастир током свог путовања ка Бањој Луци.⁵⁶ У овом периоду смјењивале су се непрестано буне, нпр. 1858. године планула је једна велика буна, најприје у Поуњу, па се проширила између Грмеча и Козаре, док је у Кнешпољу устаничким четама командовао „један виши православни свештеник.“⁵⁷ Током ове буне, манастир Гомионица је опљачкан и спаљен. Манастир је запаљен и 1867. године, али је оба пута обнављан.

Доласком Аустроуграске у Босну 1878. године почиње повољније вријеме за православне, па је манастирска црква покривена већ 1886. године,⁵⁸ а обновљена 1900. године, док је звоник подигнут 1898. године. Такође, монаси су заслужни за подизање школске зграде покрај манастира од 1882. до 1884. године, чија је обнова сада у току. Између два свјетска рата, 1927. године, црква је прекривена бакарним кровом.

У Другом свјетском рату манастир је поново страдао, тачније, 11. децембра 1941. године њемачки авиони су са преко 50 бомби бомбардовали манастир. У току бомбардовања, манастирска црква је претрпјела мања оштећења, али је у близини манастира страдало неколико људи. Игумана Серафима Штркића 1941. године усташе су одвеле и убиле на непознатој локацији.

Од 1948. године манастир Гомионица је претворен у женски манастир. Године 1953. манастир је стављен под заштиту као споменик културе. Од 1971. до 1976. године извршена је санација старог манастирског конака, а у том периоду изграђен је нови конак. На манастирској цркви је вршена генерална санација и конзервација од 1993. до 1998. године, када је манастирски храм, на дан манастирске славе, Ваведења Пресвете Богородице, осветио епископ бањалучки Јефрем. Манастирски конак је обновљен и проширен између 2004. и 2011. године, када је, такође, на дан манастирске славе освећен. У манастирском конаку саграђена је капела посвећена Светим апостолима Петру и Павлу, која је освећена 2009. године, а капела за прислуживање и продају свијећа, започета 2015. године, завршена је и освећена исте године. Уз манастирски комплекс, у току је обнова и реконструкција „Кочићеве школе“, која је била основна школа све до бомбардовања манастира децембра 1941. године. Послије обнове, основна намјена овог објекта ће бити да се у њему смјести манастирски музеј, а у другом дијелу народна трпезарија.

⁵⁵ Новаковић, Ј., „Опис манастира Гомионице и његових старина“, *Дабро-босански источник*, 19–20 (1889), 323–324.

⁵⁶ Јукић, I. F., „Путovanje по Bosni godine 1843.“, *Sabrana djela*, 1, Sarajevo, 1973, 61.

⁵⁷ Šljivo, G., „О Bosanskoj Krajini u 1858. godini“, *Istorijski zbornik*, 8 (1987), 54.

⁵⁸ Новаковић, Ј., „Опис манастира Гомионице и његових старина“, *Дабро-босански источник*, 2 (1889), 19.

На крају, морамо да поменемо да манастир Гомионица посједује највећу збирку старих рукописних и штампаних књига на подручју Бањалучке епархије. У манастиру се чува девет рукописних књига, од којих су најстарије књиге *Слова (бесједе) Светих отаца у недјеље Четрдесетнице и Педесетнице* и *Гомионичко Јеванђеље* с краја XIV или почетка XV вијека. Такође, у манастиру се чува пет штампаних књига, цијеле или у фрагментима, из XVI или почетка XVII вијека. Уз рукописне књиге, манастирска ризница посједује и више руских штампаних издања из XVII и XVIII вијека.⁵⁹

⁵⁹ Бабић, Б., „Морфолошки систем у 'Словима (бесједама) Светих отаца у недјеље Четрдесетнице и Педесетнице' из манастира Гомионице“, *Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, 4–5 (2014–15), 271–272.

2. МАНАСТИР КРУПА НА ВРБАСУ

Манастир Крупа, са црквом Светог пророка Илије, налази се у истоименом мјесту Крупа на Врбасу, уз магистрални пут Бања Лука – Мркоњић Град. Крупа, као мјесто, први пут се под овим именом спомиње у попису нахије Змијање из 1541. године, када је поменута варош тврђаве Крупа, или још под другим именом Врх-Крупа, са 14 кућа.⁶⁰ Наведено свакако потврђује да је средњовјековни и

Манастир Крупа на Врбасу

⁶⁰ Vasić, M., „Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini u XVI vijeku“, *Glasnik Istorijskog društva BiH*, 13 (1962), 241; Мргич-Радојчић, Ј., *Доњи Краји, Крајина средњовјековне Босне*, Београд, 2002, 221. Талочи у списку градова Јајачке бановине наводи, од укупно 21 града, и град Крупу на Врбасу. *Исто*, 126.

добро утврђени град Гребен,⁶¹ који се налазио изнад самог манастира, о чему до данас свједоче остаци тога града, који је под Турцима, добио ново име.

Манастир је смјештен на једном истакнутом и веома доминантном брежуљку на лијевој обали ријеке Врбас, а изнад рјечице Крупе, која се ту, испод манастира, улијева у Врбас. За манастир Крупу на Врбасу са сигурношћу можемо рећи да је један од најстаријих, ако не и најстарији православни манастир у овом дијелу Републике Српске, а манастирска црква је по својој величини највећа црква из периода средњег вијека, у Босни.

Тачно вријеме настајања манастира не можемо одредити. Први сачувани писани помен манастира Крупе налазимо у XIII вијеку. Тада папа Хонорије III (1216–1227) наводи више манастира, цркава и манастирских имања реда Светог Василија (источно монаштво), а међу њима и манастир Врбас, на истоименој ријеци у Босни, тј. данашњи манастир Крупу на Врбасу.⁶² Сљедећи помен манастира Крупе налазимо у помену манастира Крупе, али у Далмацији, гдје предање каже да су монаси манастира Крупе на Врбасу почетком 1317. године основали манастир Крупу код Обровца, у Далмацији.⁶³ Такође, код народа, у усменој традицији, постоји предање како су и овај манастир подигли потомци лозе Немањића, а народно предање то доводи у везу са Стефаном Немањићем, првим крунисаним српским краљем.⁶⁴ Међутим, ипак приближно можемо настанак манастира смјестити у XIII вијек, пошто су и истраживања на манастирској цркви показала да би прва градитељска реконструкција цркве манастира у Крупи на Врбасу могла бити из прве половине XIV вијека.⁶⁵ Манастир Светог пророка Илије током XIV и XV вијека служио је као црква за потребе племства и војске у граду Гребену, а о монашкој заједници бринула се породица Војсалића. Манастир је највјероватније опустео послје пада Јајачке бановине под Турке 1528. године.

⁶¹ Град Гребен је од XIII до XV вијека припадао под тадашњу област Доњих Краја, која је била под влашћу босанског бана, а касније босанског краља. Као добро утврђени средњовјековни град служио је првенствено у одбрани и прилазу средњој Босни и граду Јајцу. Најстарији помен града Гребена датира из 1192. године, а сљедећи писани сачувани помен града Гребена сурећемо када потомци кнеза Павла, Гргур и Владислав Павловић, 1357. године признају угарског краља Лајоша I за свог владара, па му уступају град Гребен, од када Гребен престаје да потпада под управу босанске државе. У писму угарског краља од 14. марта 1357. године, које је упућено поменутој властели, каже се да ако „они буду остали чврсти у своме обећању, краљ им гарантује да ће добити потврду свих посједа и права, истовремено их изузимајући од власти босанског бана и стављајући их под своју заштиту“. Град Гребен је био под влашћу угарског краља око 28 година, све док га 1385. године Вук Вукчић није вратио под власт српског и босанског краља Твртка I Котроманића (1353–1391). Град Гребен од 1464. године улази у састав Јајачке бановине, све до његовог пада у турске руке 1528. године, када босански санџак-бег Гази Хусрев осваја Јајце, а недуго послје и град Гребен. Град Гребен се помиње још свега неколико пута под овим именом, гдје се губи такав његов назив у писаним документима. Већ у попису нахије Змијање из 1541. године, као што смо то на самом почетку навели, наведена је варош тврђаве Крупа. Мргић-Радојчић, Ј., *Доњи Краји, Крајина средњовјековне Босне*, Београд, 2002, 74; 145; 220–221.

⁶² Šanjek, F., *Crkva i kršćanstvo u Hrvata, srednji vijek*, Zagreb, 1993, 62.

⁶³ *Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901, сто година послје, фототипско издање*, Бања Лука, 2001, 290.

⁶⁴ Ковачевић, В., „Опис Манастира Крупе (По предању и народном приповиједању)“, *Дабро-босански источник*, 16 (1889), 289.

⁶⁵ Шево, Љ., „Манастири Епархије бањалучке“, *Српска православна Епархија бањалучка 1900–2000, Шематизам*, Бања Лука 2000, 469.

За период од пада Јајачке бановине, па све до почетка обнове манастира Крупе крајем XIX вијека, имамо само један његов помен у писаним документима, а то је извјештај анонимног аустријског уходе који је у периоду око 1725. године пролазио дијеловима Босанске Крајине прикупљајући војне податке за Беч. Он је у свом извјештају навео да се уз истоимени поток и село Крупа налази велики запустјели „Kalugier Closter“,⁶⁶ а израз „калуђерски клостер“ је за једног аустријског обавјештајца означавао православни манастир.

Међутим, постојало је мишљење да је овај манастир некада био фрањевачки самостан. Католици се позивају на попис кустодија Босанске викарије, фра Бартола Пизанског, датиран око 1375. године, према којем је постојала фрањевачка кустодија у граду Гребену. Овај попис кустодија датира из времена прије 1385. године, пошто те године Вук Вукчић поново враћа град Гребен под домаћу власт,⁶⁷ јер се од 1357. године град Гребен налазио под влашћу угарског краља. Вјероватно су фрањевци, након заузимања града Гребена од стране Угара 1357. године, протјерали православне монахе и преузели манастир Крупу. На то указује и наведени податак да су монаси манастира Крупе на Врбасу основали манастир Крупу у Далмацији још 1317. године, дакле, прије пада града Гребена под Угаре. Веома је важно подсјетити на једну чињеницу, која се за-поставља, а то је да су у средњовјековној Босни постојала два Гребена: један у близини Гламоча, тј., како се наводи, „*in confinibus regni Bozne*“, и други уз лијеву обалу Врбаса.⁶⁸ Вјероватно су ова два града често замјењивана у писаним изворима, па се у новијој литератури олако закључивало да је ријеч о једном граду, те су све помене о самостану у Гребену доводили у везу са утврђењем Гребен на Врбасу и црквом манастира Крупа. Такође, архитектонски су манастир Крупа на Врбасу и православни манастир Крупа у Далмацији веома слични, што указује на једног оснивача, а можда и ктитора.⁶⁹

Манастир Светог Илије у Крупи на Врбасу доживио је поновну обнову 1889. године, уз дозволу аустроугарских власти и великим залагањем митрополита Саве Косановића. За обнову манастирске цркве „Земаљска влада у Сарајеву је том приликом дала 6000 круна, митрополит Сава Косановић 1000 дуката, игуман Партенија Давидовић 100 дуката, јеромонах Исаија Костић 50 дуката, а остало је помогао српски дарезљиви народ добровољним прилозима“.⁷⁰ Обновљена манастирска црква је освећена на Велику Госпојину 1889. године од

⁶⁶ Bodenstein, G., „Povijest naselja u Posavini god. 1718–1739“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 22 (1908), 101.

⁶⁷ Graljuk, B., „Rezultati (pokusnih) arheoloških iskopavanja na srednjovjekovnom lokalitetu 'Zidine' u Krupi na Vrbasu“, *Naše starine*, 18–19 (1989), 101–102; Мргрић-Радојчић, Ј., *Доњи Краји, Крајина средњовјековне Босне*, Београд, 2002, 145.

⁶⁸ Graljuk, B., „Rezultati (pokusnih) arheoloških iskopavanja na srednjovjekovnom lokalitetu 'Zidine' u Krupi na Vrbasu“, *Naše starine*, 18–19 (1989), 101.

⁶⁹ *Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 88. Упоређи архитектонски манастир Купа на Врбасу са манастиром Крупа у Далмацији: Орловић, С., *Манастири Крупа*, Београд–Шибеник, 2008.

⁷⁰ *Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 89.

тадашњег митрополита дабробосанског Георгија Николајевића.⁷¹ У овој обнови дозидан је уз западни зид и звоник, који до тада није постојао на цркви. Звоно за манастир је набављено из Аустрије, али га је 1916/17. године аустроугарска војска скинула и претопила у ратне сврхе.

За нас је веома значајан сачувани опис манастира, митрополита Саве Косановића, из тога времена, који детаљано описује стање цркве прије његове коначне обнове 1889. године. Он каже да су зидови манастира били сачувани до висине изнад прозора и да су камени оквири на три прозора, на јужном зиду, преко два метра високи и сразмјерно уски, а у потпуности сачувани. Довратне прагове од западних и јужних врата, као и једну плочу из цркве са натписом, по митрополитовим ријечима, однијели су Турци и употребили при зидању једне џамије. Уз сјеверну страну цркве, како митрополит описује, била је подигнута пространа трпезарија са засведеним прозорима, други ниво је имао сачувани вијенац. Врата су спајала цркву са трпезаријом, а изнад ње су биле калуђерске ћелије. Јужно од трпезарије био је подрум са још три зграде. За олтар митрополит каже да су се још видјели трагови горњег затрпезног мјеста гдје архијереј сједи када се чита *Апостол*. Занимљиво је да он спомиње и костурнице које су се налазиле пред часном трапезом, гдје је још било остатака глава и костура које су путници раскопавали тражећи благо.⁷²

Изван цркве, са јужне стране, налазило се велико гробље са плочама и мраморима (стећцима). Према тврдњама старијих мјештана, већа концентрација мрамора налази се под земљом у југоисточном дијелу. Мрамори су под земљу дошли након формирања зидне оgrade око цркве, односно изравнавањем ниже косине са централним заравнавањем. Иначе, овај зид окружује цијели локалитет, а грађен је највећим дијелом од камена са развалина средњовјековних објеката око манастира. Старији мјештани тврде да је овај зид грађен у периоду од 1889. па све до 1950. године. Од сачуваних мрамора око манастира најзанимљивији је мрамор у облику сандука, са украсним знацима, на коме су уклесани крст, полумјесец уписан у сунчеву кружницу и звијезда. Тај мрамор се налази на јужној страни манастира, а димензије су му 2,20 x 1,40 x 0,50 м. Вриједан помена је свакако још један мрамор, који је уједно и највећи познати сандучар на цијелом Змијању, по којем су релативно густо присутне некрополе мрамора. Димензије овог мрамора, а који се такође налази на јужној страни манастира, јесу 2,40 x 1,70 x 0,50 м.⁷³

Манастирска црква Светог пророка Илије у Крупи на Врбасу, која дужином од око 25 м (овдје треба додати и дужину олтара од 5 м) и ширином од 12 м, спада, као што смо навели, у најмасивније цркве средњовјековне босанске

⁷¹ Вук ..., „Са збора при освјештењу манастира Крпје“, *Дабро-босански источник*, 19–20 (1889), стр. 317–320.

⁷² *Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 88.

⁷³ Graljuk, B., „Rezultati (pokusnih) arheoloških iskopavanja na srednjovjekovnom lokalitetu 'Zidine' u Krupi na Vrbasu“, *Naše starine*, 18–19 (1989), 106–107.

државе. Сама црква је по својој грађи једнобродна базилика. Уз сјеверну страну манастирске цркве у Крупџи налазе се пространи темељи читавог комплекса објеката. Што се тиче пода, нису сачувани трагови оригиналне поднице, а приликом археолошких истраживања нису пронађени трагови стубова или пиластара који би носили евентуалну сводну конструкцију. Такође је занимљиво да је приликом археолошких ископавања пронађено више гробних мјеста у самој лађи цркве, а то потврђује мишљење како је у самом манастиру сахрањивана властела из града Гребена.

Током археолошких ископавања око манастирске цркве, крајем прошлог вијека, пронађени су фрагменти осликаног малтера, што указује на постојање зидног сликарства у манастирској цркви. За ове фрагменте се тврди да су старији од 1527. године, тј. да потичу из периода прије пада Јајачке бановине, а само се претпоставља да су млађи од средине XV вијека, када је извршена, могуће, некаква реконструкција цркве у Гребену.⁷⁴

Манастирска црква послије обнове 1889. године доживјела је још једно велико страдање, у Другом свјетском рату, од стране усташа, када је 1941. године црква запаљена.⁷⁵ Тада је изгорио и иконостас, а звоно, које је набављено послије Првог свјетског рата, тешко 360 килограма, пало је и разбило се. Ова манастирска црква поново је обновљена шездесетих година заслугом тадашњег свештеника Миле Аничиха.

Од обнављања 1889. године, па до 1987. године, манастирска црква је служила као парохијски храм. Те године, по благослову епископа бањалучког Јефрема, поново је упаљено монашко кандило у манастиру, а за настојатеља манастира постављен је јеромонах Сава Недељковић. За вријеме службовања настојатеља манастира јеромонаха Саве Недељковића, манастир је доживио прави духовни процват. У манастир су из Русије стигле и честице моштију Свете мајке Матроне Московске, постављене у њену икону, а свакодневно побожни народ долази да се поклони и помоли овој великој руској светитељки.

Манастирска црква је генерално обновљена и освећена 2009. године од стране епископа бањалучког Јефрема. Главни конак манастира изграђен је 2009. године, док се у њега монашко братство уселило 2010. године, а конак је освећен 2012. године. У главном конаку изграђена је капела посвећена Покрову Пресвете Богородице, која је освећена 2012. године. Други манастирски конак је у изградњи, а отпочела је и градња трећег објекта, у коме ће бити смјештена сала за народ, капела за прислуживање свијећа и друге домаћинске одаје. Такође, управа манастирска, властитим средствима, гради водовод за потребе ове обитељи.

⁷⁴ Шево, Љ., „Манастири Епархије бањалучке“, *Српска православна Епархија бањалучка 1900–2000, Шематизам*, Бања Лука, 2000, 469.

⁷⁵ О паљењу цркве од стране усташа 1941. године видјети: Blagojević, N., „Ustaški zločini u Krupji, Racunama, Surjanu i Bočcu“, *Srednja Bosna u NOB*, II, Banja Luka, 1980, 267–270.

3. МАНАСТИР ЛИПЉЕ

Манастир Липље се налази у истоименом селу Липље, у општини Теслић, испод сјеверних обронака планине Борје, уз ријеку Бистрицу. Село по коме се манастир назива добило је, вјероватно, име по трави „липица“, које је било пуно по планинским оброцима планина Борје и Осоје.⁷⁶ Манастир је, до формирања Бањалучко-бихаћке митрополије 1900. године, припадао Дабробосанској митрополији,⁷⁷ Тешањском протопрезвитерату и парохијама Прибинић и Шњеготина.⁷⁸ Када је успостављена Митрополија бањалучко-бихаћка, формирана је самостална парохија Липље, при Протопрезвитерату которварошком.⁷⁹

Манастир Липље

⁷⁶ Новаковић, Ј., „О манастиру Липљу и његовом имену“, *Изворник*, 12 (1892), 568.

⁷⁷ До формирања Бањалучко-бихаћке митрополије 1900. године, сви манастири који се данас налазе на подручју Бањалучке епархије припадали су Дабробосанској митрополији.

⁷⁸ *Шематизам Православне митрополије и архидијецезе дабро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886*, Сарајево 1886, 59; „Пријеглед протопрезвитера, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887.“, *Дабро-босански изворник*, Прилог (1888), 11.

⁷⁹ *Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901, сто година послје*, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 139–140.

Тачно вријеме настанка манастира не можемо да утврдимо. У народу постоји предање да је манастир подигао Свети Сава, што је и уклесано у натпису над западним улазом манастирске цркве. Свакако је већа вјероватноћа да је манастир настао у вријеме владавине краља Драгутина (1284–1316) Усором и Соли, па да га је овај свети краљ подигао на својим западним границама. Постоји мишљење да је манастир подигао босански бан Нинослав 1249. године на мјесту гдје му је изгинула велика војска у борби са Угарима, који су продрли у Босну.⁸⁰ Први сачувани писани помен манастира Липља налазимо у *Крушевском поменику* из друге половине XV вијека, који је изгорио у њемачком бомбардовању Народне библиотеке у Београду 6. априла 1941. године. Са сигурношћу се може потврдити да је манастир настао прије турских освајања јер је почетком XVI вијека, званично, турским уредбама „канун-намама“, било забрањено подизање нових цркава на мјестима гдје нису постојале старе, па на основу ових уредби манастир Липље није могао бити саграђен у том периоду, већ је саграђен прије турских освајања.

Послије *Крушевског поменика*, слједећи помен манастира Липља је из 1612. године, када је у њему један *Минеј* преписао монах Данило, а „у вријеме дабробосанског митрополита Теодора, игумана осовичког Христофора и старца липљанског Герасима“.⁸¹ Али већ 1615. године, од руке истог преписивача, записано је да „манастир настрада од поплаве и бујице и да црква и келије настрадаше да камен на камену не остаде и да тада настрада 10 монаха и четири ђака“.⁸² Овдје се највјероватније не говори о страдању манастирске цркве, већ о страдању метоха, који се налазио изнад манастира, уз Јотановића ријеку.

Ови скромни али важни подаци нам говоре да је манастир Липље у XVII вијеку био манастир са развијеном преписивачком школом и великим бројем монаха. Остаје недоумица зашто манастир Липље није имао свога игумана, већ се као игуман помиње игуман манастира Осовица, који се налазио код Кобаша, удаљен сјеверно око 70 километара од манастира Липља.

Такође је интересно зашто је манастир Липље три пута мијењао свога патрона. У запису из 1612. године наводи се да је манастирски храм био посвећен Светом Николи Чудотворцу,⁸³ али у једном недатованом натпису у *Псалтиру*, који се налазио у манастиру Ораховица, наводи се да је *Псалтир*, који приложи манастиру Ораховица Христо Липљанин, припадао манастиру Липље и храму Ваведења.⁸⁴ Данас је манастир посвећен Благовијестима Пресвете Богородице.

Тешка и ратна времена крајем XVII вијека нису заобишла ни манастир Липље. Манастир Липље је у Великом турском рату или тзв. Бечком рату (1683–1699) потпуно страдао, а монаси су пребјегли у Славонију, у манастир

⁸⁰ Кузмановић, Р., *Челинац – путеви развоја*, Челинац, 1986, 33.

⁸¹ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1982, 999.

⁸² Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, VI, Београд, 1988, 10109.

⁸³ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1982, 999.

⁸⁴ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, II, Београд, 1983, 4403–4404.

Ораховицу. О страдању манастира Липља, али и манастира Ступља, говори запис из 1696. године са књиге манастира Осовице, пренесене у манастир Ораховицу, гдје се наводи да „у та времена манастири Ступље и Липље опустјеше и сагорјеше од проклетих и безбожних агарјанских синова“.⁸⁵

Послије страдања манастира Липља крајем XVII вијека наилазимо на податак о овом манастиру од једног аустријског уходе у којем он на путу од Котор Вароши, преко Вранића и Скаталице, око 1725. године, долази у Липље и каже да се ту „налази напуштени манастир и да ту читаву област насељавају хришћани“.⁸⁶ У XVIII и XIX вијеку, тј. до почетка обнове манастира 1870. године, иако је био у рушевном стању, манастир је остао центар духовног живота овог краја и код њега се богослужило, о чему нам свједочи и један антиминос, са древним путиром, који се чувао у Липљу. Антиминс је осветио митрополит дабробосански Гаврило Михаиловић 1746. године,⁸⁷ али на антиминосу није записано гдје је и за коју цркву је освећен. Стога не можемо поуздано да знамо да ли је митрополит Гаврило баш у манастиру Липљу или за манастир Липље у некој другој цркви осветио овај антиминос. Осим овог антиминоса, дрвеног путира, обнову манастира дочекало је и једно мало *Јеванђеље* из 1730. године, које се такође сачувало до обнове манастира у кући Лазе Поповића у Липљу.⁸⁸

Обнова манастирске цркве почела је 1870. године, а завршена је 1879. године. Црква послје обнове није освећена,⁸⁹ а зашто и како остаје нам непознато. За обнову манастирске цркве добијен је званично „ферман“ од турског султана Абдулмецида 1858. године из Цариграда.⁹⁰ По проти бистричком Јовану Новаковићу, манастирска црква подигнута је на истом темељу као што је била, „нит дуља, нит је шири“ и у манастирским развалинама пронађена је часна трпеза неоштећена.⁹¹ Али прота бистрички је о манастиру Липљу писао 1892. године, дакле, 22 године након почетка обнове, према усменим наводима које је добијао из Липља, пошто он није службовао у Липљу, да би својим свједочењем то потврдио. Манастир је сигурно био прилично обрушен, али не до темеља, па је већина манастирских зидина са куполом била очувана, а и данас, када се пажљиво гледа, може се уочити гдје су зидови дозидани током обнове. У току обнове подигнут је и дрвени звоник, удаљен 10 метара од цркве. Обнову манастира предводили су прота прибинићки Коста Душанић, парох сњеготински Ристо Јунгић и „тежак из Липља“ Илија Вуковић, а мајстор об-

⁸⁵ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1982, 2013.

⁸⁶ Bodenstein, G., „Povijest naselja u Posavini god. 1718–1739“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 22 (1908), 102.

⁸⁷ Новаковић, Ј., „О манастиру Липљу и његовом имену“, *Источник*, 12 (1892), 568. Погрешно је у прегледу протопрезвитерата Дабробосанске дијецезе из 1887. године наведено да је антиминос осветио митрополит дабробосански Гаврило Михаиловић 1638. године. „Пријеглед протопрезвитера, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887.“, *Дабро-босански источник*, Прилог (1888), 11.

⁸⁸ Новаковић, Ј., „О манастиру Липљу и његовом имену“, *Источник*, 12 (1892), 568.

⁸⁹ У *Шематизму за 1911. годину* наведено је да „црква парохијска у Липљу, храм Благовијести, подигнут 1879, није освећена...“ Видјети: *Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучке и Бихаћке за годину 1911*, Бања Лука, 1912, 57.

⁹⁰ Новаковић, Ј., „О манастиру Липљу и његовом имену“, *Источник*, 12 (1892), 570.

⁹¹ Новаковић, Ј., „О манастиру Липљу и његовом имену“, *Источник*, 12 (1892), 568.

нове је био Јосо Максимовић из Маглаја. Обнова манастира је коштала преко 2500 дуката.⁹²

Послије обнове манастирске цркве, село Липље је и даље административно припадало парохијама Прибинић и Сњеготина,⁹³ све до, као што смо навели на почетку, формирања Липљанске парохије 1900. године. Тада је, према црквеној расподјели, новоформирана парохија Липље припала Которваршком намјесништву и Митрополији бањалучко-бихаћкој.⁹⁴ Све до 1965. године, манастирска црква у Липљу је остала мирска – парохијска, док поново, након више од два и по вијека, није успостављен монашки живот и запаљено монашко кандило.

Од почетка обнове манастирске цркве 1870. године, па до рукоположења Ристе Вуковића 1895. године, Липље су опслуживали пароси: сњеготински Ристо Јунгић, прибинићки Коста Душанић,⁹⁵ прота бранешки Симо Јанковић⁹⁶ и прота Јеврем Станковић из Чечаве. Од успостављања парохије Липље 1900. године, па све до Другог свјетског рата, парох липљански је био прота Ристо Вуковић, који је 1941. године депортован у Врњачку Бању, гдје је умро 1942. године.

Послије Другог свјетског рата и до обнове монашког живота у манастиру Липљу 1965. године, парохију су опслуживали пароси парохија Котор Варош и Масловаре. Године 1965. у манастир Липље долази јеромонах Јустин (Пантић) и након 270 година поново је обновљен монашки живот у овом манастиру. Јеромонаха Јустина насљеђује јеромонах Виталије (Игњатовић), а њега јеромонах Мирон (Јокић), док јеромонаха Мирона насљеђује јеромонах Саво (Недељковић). Доласком јеромонаха Саве почиње обнова манастирске цркве и манастирског комплекса, а његов започети рад наставио је јеромонах Теофан (Шкобо), данашњи настојатељ манастира Липља. Сабрат манастира Липља био је и данашњи епископ бањалучки Господин Јефрем, који је замонашен у овом манастиру 1967. године. И управо његовим доласком на трон епископа бањалучких 1980. године почела је не само градитељска већ и духовна обнова овог значајног и великог средњовјековног православног манастира. Од тада до данас, осим што је обновљена манастирска црква, саграђени су: нови звоник, манастирски конак са капелом, и трпезарија у јужном дијелу манастирског комплекса. Сада је у току изградња манастирске библиотеке и ризнице, као и осталих помоћних објеката.

⁹² Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 139–140.

⁹³ Шематизам Православне митрополије и архидијецезе добро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886, Сарајево, 1886, 59. Обновљена манастирска црква је била једина црква на подручју ове двије парохије у том периоду.

⁹⁴ Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 139. Парохију сњеготинску, при протопрезвитерату тешањском, опслуживао је тада парох липњански Ристо Вуковић, који је живио у Липљу, али је убрзо Парохија сњеготињска припојена Липљу, тако да у шематизмима Епархије бањалучке из 1911. и 1923. године четири села Сњеготине се наводе у парохији Липље, а не као одвојена парохија. Видјети: Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучке и Бихаћке за годину 1911, Бања Лука, 1912, 57; Шематизам Српско-православне Епархије Бањалучке и Бихаћке за годину 1923, Бања Лука, 1925, 25–26.

⁹⁵ Шематизам Православне митрополије и архидијецезе добро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886, Сарајево, 1886, 59.

⁹⁶ „Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887.“, Дабро-босански источник, Прилог (1888), 28.

4. МАНАСТИР МОШТАНИЦА

Манастир Моштаница, посвећен Светом арханђелу Михаилу, налази се 12 километара јужно од Козарске Дубице, на сјеверним падинама планине Козаре. Овај манастир је вијековима био духовно сједиште читавог Поткозарја и Поуња, али је његов положај, на граници између два велика царства, Аустроугарског и Османског, условљавао да он проживљава исту судбину као и српски православни народ поткозарског краја.

Манастир Моштаница

Због недостатка историјских извора који би расвијетлили вријеме и околности оснивања манастира, настало је више теза о његовом постанку. Постоје два народна предања православног становништва моштаничког Поткозарја о настанку манастира Моштанице, али у оба предања преовладава мишљење

да је манастир Моштаница задужбина Немањића. Према једном предању, манастир Моштаницу су основали родитељи Светог Саве. Народни приповједач као доказ наводи манастирски кључ, на којем је урезана 1111. година.⁹⁷ Сходно томе, у манастиру се чувала копија кључа, урађена много година након проналаска оригинала. Такође, према другом народном предању, као оснивач манастира Моштанице се најчешће помиње краљ Драгутин. Са друге стране, у хрватској истриографији током Другог свјетског рата прихваћена је теза да је манастир настао на темељима јовановачког самостана из XIV вијека. Преко мађарског историчара Золта Хуњадија ова теза је у новије вријеме прихваћена и у западној историографији. Детаљном анализом дипломатичке грађе из тог периода наведена теза се показала неутемељеном.⁹⁸

Архитектонски, црква манастира Моштанице, са триконхосном основом, уписаним крстом у основи, једним централним кубетом и припратом, припада једном од омиљених типова црквених грађевина посљедњих деценија српске средњовјековне самосталности. Док су цркве грађене прије обнове Пећке патријаршије по правилу припадале моравској стилској групи, цркве зидане послије 1557. грађене су у духу рашке стилске групе. На основу припадности моравској стилској групи, градњу манастира Моштанице можемо да смјестимо у период прије обнове Пећке патријаршије.⁹⁹ Поједини истраживачи су оснивање манастира датирали у период 1526–1538. године. Међутим, у том периоду моштаничко Поткозарје је било у потпуности пусто, па је такво стање остало све до пада Костајнице под Турке 1556. године и обнове Пећке патријаршије 1557. године. „Канун-наме босанског санџака“ из 1516. и 1530. године забрањивале су подизање цркава и манастира на оним мјестима на којима нису постојале раније.¹⁰⁰ Према томе, оснивање манастира Моштанице требало би смјестити најкасније у посљедња десетљећа XV вијека.¹⁰¹

Манастир Моштаница се први пут, у засад познатим изворима, помиње 1579. године, када је у овом манастиру, при игуману Григорију, написана књига *Отачник*. У запису *Отачника* наведено је: „Писа се ова света и божанствена књига, звана *Отачник*, у љето 7087 при храму Светога архистратига Михаила у манастиру званом Моштаница, у вријеме игумана Григорија, јеромонаха и његовог братства. Много добродјетељи да донесе овај *Отачник* и *житија светих отаца* многим слугама и да их приведе разуму и истини“.¹⁰² На основу овог записа не би било претенциозно тврдити да је при манастиру постојало учено братство које је његовало писменост. Почети и развој писмености на овом подручју били су у вези са улогом и потребом Цркве или владара. Стална потреба Цркве за црквеним

⁹⁷ „Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887.“, *Дабро-босански источник*, Прилог (1888), 28.

⁹⁸ Јанковић, М., *Моштаница и моштаничко Поткозарје кроз вијекове*, Бања Лука, 2016, 28–31.

⁹⁹ Андрејевић, А., *Манастир Моштаница под Козаром*, Београд, 1965, 169.

¹⁰⁰ Група аутора, *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovачki, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo, 1957, 31.

¹⁰¹ Јанковић, М., *Моштаница и моштаничко Поткозарје кроз вијекове*, Бања Лука, 2016, 33.

¹⁰² Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи I*, Београд, 1982, 228.

књигама у већој мјери подстицала је развој писане ријечи. У близини манастира 1607. године монах Теодор преписао је једно *Јеванђеље*, а скоро тридесет година касније (1635) јеромонах Гаврило је започео писање *Златоуста* манастира Моштанице, који је оставио јеромонаху Јоаникију да га доврши. У том периоду, манастир Моштаница се помиње посредно у *Попису Босанског санџака из 1604. године*, у којем се наводи да „у нахији Врбашки баштину Ивка Мухића уживају калуђери цркве Моштанице, познате под именом Моштаник Подграђе, као и да је мезра Добранић, другим именом Дренова Грета, на обали Уне, на основу царске наредбе повјерена на уживање калуђерима манастира Моштанице“.¹⁰³

Стагнација Османског царства током XVII вијека довела је до унутрашњих немира, који су имали за посљедицу паљење манастира Моштанице, па је и преписивачка дјелатност, која је цвјетала неколико десетљећа, била обустављена. Монаси манастира Моштанице, са православним становништвом, склонили су се у Хабзбуршку монархију. Вук Франкопан је 1642. записао да је из манастира Моштаница и Рмањ у његов „ђенералитет“ дошло око 100 монаха.¹⁰⁴ Велики број монаха који су боравили у наведеним манастирима свједочи о знатним имањима које су ови манастири уживали. Не знамо тачно када је манастир обновљен, али је изнова страдао за вријеме Бечког рата (1683–1699). У XVIII вијеку, три пута је био паљен и обнављан. Натпис урезан на осмоугаоном стубу у папери манастира свједочи о обнови 1792. године: „У славу свете и јединосушне и животворне и нераздјелне Тројице, Оца и Сина и Светог Духа, обнови се света обитељ у љето 1792. при игуману Влајинићу Венијамину, када би ратно вријеме и страшно зло и огњем попаљен би од проклетих агарјана“.¹⁰⁵ Током XIX вијека, који су обиљежили устанци српског народа у Поткозарју, међу устаницима истицали су се и калуђери манастира Моштанице Венијамин Влајинић, Јово Адамовић и Кирило Хаџић.¹⁰⁶

У близини манастира 1794. године рођен је Свети ђакон Авакум, који је на крштењу добио име Љепоје. Непосредно пред избијање устанка 1809. дошао је у манастир, гдје је „учио читати и писати“, а затим је замонашен и рукоположен у ђакона. Послије устанка се са мајком и калуђером Генадијем запутио у Србију, гдје је нашао уточиште у манастиру Трнави, код игумана Пајсија Ристовића. Након избијања Хаџи Проданове буне 1814. године, ђакон Авакум је заробљен и послан у Београд. Не желећи да прими ислам, ђакон Авакум је страдао мученичком смрћу.¹⁰⁷ Српска православна црква га је канонизовала за светитеља (свети преподобномученик) и слави се 30. децембра по новом или 17. децембра по старом календару.

¹⁰³ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, Sarajevo, 2000, 340–341.

¹⁰⁴ Јанковић, М., *Моштаница и моштаничко Поткозарје кроз вијекове*, Бања Лука, 2016, 41.

¹⁰⁵ Вујасиновић, С., *Манастир Моштаница*, Козарска Дубица 1993, 39–40.

¹⁰⁶ Вујасиновић, С., *Манастир Моштаница*, Козарска Дубица 1993, 40.

¹⁰⁷ Погледај: *Књига о ђакону Авакуму: од монаха манастира Моштаница до свеца Српске православне цркве*, приредио М. Д. Протић, Козарска Дубица, 1997.

Манастир Моштаница је крај устанка (1875–1878) дочекао у рушевном стању. На иницијативу игумана Кирила Хаџића, заједно са Васом Видовићем, трговцем из Градишке, као и Јовом Гајићем, трговцем и потпредсједником Црквене општине у Дубици, почетком 1880. основан је Одбор за прикупљање прилога за обнову манастира. Уз помоћ прилога, али и, касније, Земаљске владе, манастир је обновљен 1883. године, а осветио га је митрополит дабробосански Сава Косановић.¹⁰⁸ Манастир је послје обнове веома лијепо изгледао, био је прекривен „бијелим плехом“, а поред манастира је подигнут и звоник, на коме је било једно звоно.¹⁰⁹ Међутим, убрзо је запао у тешку материјалну ситуацију. Митрополит Георгије Николајевић посјетио је Моштаницу 1895. године, а у листу *Босанска вила* забиљежено је да је манастир „сиромашан и запушћен“.¹¹⁰ Боље стање није било ни за вријеме Краљевине Југославије. Тек са доласком младог игумана Дамаскина (Вечанског), стање у манастиру се поправило, а путописац и књижевник Григорије Божовић непосредно пред Други свјетски рат забиљежио је да се на уласку у манастирско двориште „одмах види уређена кућа и добар њен домаћин“.¹¹¹

У јулу мјесецу 1941. године, власт Независне државе Хрватске у Босанско-дубичком срезу похапсила је све свештенике, међу којима је био и јеромонах Дамаскин, али се он успио докопати Србије, гдје је провео већи дио рата. Сам манастир Моштаница је током Другог свјетског рата у неколико наврата био бомбардован, а за вријеме Козарске офанзиве 1942. године претворен је у коњушницу. Трудом и залагањем преживјелог српско-православног становништва моштаничког Поткозарја, манастир Моштаница је обновљен 1948. године.¹¹²

Након рата, успостављена је комунистичка власт, која није донијела само нове економско-социјалне односе, него и нови начин размишљања и идеолошког усмјеравања у којем је Српска православна црква оптужена за издају и „хегемонистичке тежње великосрпске буржоазије“. Јеромонах Дамаскин је осјетио на својој кожи непријатељство нове власти, када га је 1949. напала комунистичка омладина, а манастир је неколико година касније девастиран (1953). Било је потребно шест година да манастир Моштаница изнова заживи. На Преображење Господње 1959. године, тадашњи епископ бањалучки Василије (Костић) освештао је Моштаницу.¹¹³

Од 1962. године, на челу манастира налази се игуман Василије (Квргић), са десет сестара-монахиња. По доласку на мјесто манастирског управитеља, игуман Василије је започео марљиво да уређује манастир. Године 1972, поред

¹⁰⁸ „Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887.“, *Дабро-босански источник*, Прилог (1888), 28.

¹⁰⁹ Костић, М., „Манастир Моштаница у Бос. Крајини“, *Босанска вила*, 10 (1889), 156.

¹¹⁰ „Освећење српско православне цркве у Босан. Дубици“, *Босанска вила*, 18 (1895), 286.

¹¹¹ Божовић, Г., *По Босни и Крајини: путопис и репортаже*, Бања Лука, 2000, 132–139.

¹¹² Андрејевић, А., *Манастир Моштаница под Козаром*, Београд, 1965, 168.

¹¹³ Шућур, Д., „Положај свештенства Бањалучке епархије од 1945. до 1953. године“, *Гласник удружења архивских радника*, 2 (2010), 349–353.

манастира је озидан конак, који је сљедеће године усељен. Нешто раније, 1969. године, урађен је дрвени звоник који се налазио испред манастира. Како је, уз одговорно вођење, манастир почео сам да привређује и да се издржава, 1980. године, углавном од властитих средстава, набављено је 200 кубика камена из каменолома код Псуња, који је послужио за подизање зида око манастира. Градња је трајала од прољећа 1981. до средине 1983. године. По завршетку Отаџбинско-одбрамбеног рата, 1999. године, на мјесту гдје се налазио мали звоник, постављени су темељи за капелу посвећену Светом Василију Острошком, коју је осветио епископ бањалучки Господин Јефрем 2002. године. Исте године реновиран је и дограђен конак. У прољеће 2007. започела је велика обнова манастирског храма, која је завршена 2012. године, када је манастир осветио епископ бањалучки Јефрем. Обнова је укључивала санацију темеља и зидова, постављање новог крова од храстове грађе и бакра, те унутрашње уређење. Радови на уређењу манастирског дворишта такође су приведени крају.

5. МАНАСТИР СТУПЉЕ

Манастир Ступље налази се у селу Горњи Вијачани, на граници општина Челинац и Прњавор. Смјештен је на лијевој обали потока Манастирица, који се на два километра низводно улијева у ријеку Укрину. Положај манастира указује на то да је био издвојен од главног пута, који је ишао уз ријеку Укрину, па је имао одличне услове за развијање манастирског живота.

Манастир Ступље

У народним предањима, настанак манастира доводи се у везу са владавином краља Драгутина, тј. са крајем XIII и почетком XIV вијека. Међутим, први сачувани писани помен манастира Ступље потиче из друге половине XV вијека, када се у *Крушевском поменику* помињу заједно монаси манастира

Ступља и Липља. Поменик је изгорио у пожару Народне библиотеке током бомбардовања Београда априла 1941. године.¹¹⁴ На основу писаног помена из *Крушевског поменика*, са сигурнишћу можемо констатовати да је манастир Ступље настао најкасније у периоду прије турских освајања са краја XV вијека, тј. прије пада Јајачке бановине 1527. године. Као што се не зна када је манастир основан, такође се не зна ни ко је био ктитор манастира, али је познато да је манастир посвећен Светом арханђелу Михаилу.¹¹⁵

Сљедећи помен манастира Ступља, након *Крушевског поменика* из друге половине XV вијека, датира из 1629. године. Тада је у манастиру, при игуману Георгију, а за вријеме митрополита босанског Исаије и архиепископа пећког и патријарха српског Пајсија, преписан један *Јерусалимски типик*.¹¹⁶ Поменути *Типик* налази се у Музеју Митрополије загребачко-љубљанске и дио је Ораховичке збирке.¹¹⁷ Такође, може се довести у везу са манастиром Ступље, на основу његовог положаја, тј. написа у једном *Требнику* у којем је преписивач „расодер Исаија“ навео да је ту књигу преписао „у манастиру на ријеци Укрини, у поткриљу Љубића планине, при игуману Серафиону (Серапиону) 1622. године“.¹¹⁸ Очигледно је да данашњи положај манастира Ступља у потпуности одговара наведеном опису мјеста гдје је *Требник* преписан.

Манастир Ступље помиње се и у једном запису на дијелу *Пролога* за мјесец април или мај, који је придарио „поп Нестор“ наведеном манастиру. *Пролог* и запис датирају с краја XVI или почетка XVII вијека.¹¹⁹ *Пролог* се данас налази у Библиотеци музеја у Прагу.¹²⁰ Из истог периода потичу још два помена манастира Ступља. Један се налази у *Богородичнику* из Патријаршијске библиотеке у Београду и дио је Грујићеве збирке, а други у *Поменицима* манастира Рача на Дрини и Крушедола.

Током Бечког рата, негдје после 1690. године, манастир је изгорио и запустео,¹²¹ а његови монаси су пребјегли у манастир Ораховицу у Славонију. На једној књизи манастира Ораховице постоји запис да су је донијели из манастира Ступља јеромонаси: Атанасије, Арсеније, Сава, Максим, Теофил и старац Теодосије.¹²²

¹¹⁴ Срдић, Љ., „Манастир Ступље“, *Наше старине*, Бања Лука, 1998, 66.

¹¹⁵ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд, 1982, 1202.

¹¹⁶ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд, 1982, 1202.

¹¹⁷ *Јерусалимски типик* је у Музеју Митрополије загребачко-љубљанске пронашао 2013. године тадашњи намјесник манастира Ступља јеромонах Данило Гаврановић.

¹¹⁸ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. IV, Београд, 1986, 6625; видјети: Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, 1999, 126.

¹¹⁹ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. IV, Београд, 1986, 7229; видјети: Срдић, Љ., „Манастир Ступље“, *Наше старине*, Бања Лука, 1998, 66.

¹²⁰ Пролог је пронашао јеромонах Данило Гаврановић 2010. године.

¹²¹ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд, 1982, 2013.

¹²² Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд, 1982, 2012.

Од тога доба, када је манастир запустио, па до откривања манастира 1994. године, постојање манастира сачувано је само кроз народно предање и кроз неколико топонима коју су указивали на то да је ту некада постојао манастир (рјечица Манастирица, Калуђерово – Кајско брдо, Црквиште итд.). Такође су и мјештани свједочили да су, приликом орања, наилазили на остатке камена, што је упућивало на постојање грађевинског објекта, а највјероватније цркве.

Тачно мјесто манастира Ступља, у прољеће 1994. године, пронашли су Душан Јотић, наставник историје и географије из Горњих Вијачана, и мјештанин Миленко Малешевић.¹²³ Одмах по проналаску манастира Ступља обавијештен је епископ бањалучки Господин Јефрем. Владика Јефрем је већ у марту 1994. године покренуо истраживање и ископавање остатака манастира Ступља, које је изводио Завод за заштиту споменика културе и природе Републике Српске.

На дубини од 0,30 метара пронађени су остаци темеља (ширине око 0,60 метара), и то као посљедњи сачувани ред камења, без трагова везивног малтера. Црква је била у облику једнобродне базилике, са правоугаоним бочним пјевницама, са доста широком полукружном олтарском апсидом на истоку. Дужина темеља од запада до врха олтарске апсиде била је 14 метара. Ширина брода цркве до пјевнице била је преко 5 метара, а на простору пјевница и преко 7,5 метара, док је олтарска конха била широка преко 4,40 метара. Најоштећенији је био јужни дио цркве, али свуда око темеља, па и на подници, откривени су остаци паљевине.

У припрати цркве откривени су остаци поднице од набијене горјеле земље у којој је пронађен већи број кованих клинова. Могуће је да они потичу од кровне конструкције страдале у пожару. Пронађен је и мањи број керамичких фрагмената, али услед уситњености не постоји могућност датовања.¹²⁴

На основу археолошких истраживања, показало се да се ова манастирска црква својим тлоцртом може довести у везу са црквама у Србији и Црној Гори, из периода између XIII и XVI вијека, као нпр. са црквама у Ариљу, Рачи итд.¹²⁵

Осим остатака манастирске цркве, у прољеће 1997. године пронађени су и остаци конака, који су се налазили сјеверно и западно од цркве. Веома је интересантно како током археолошких истраживања и, касније, грађевинских радова око манастира нису пронађени остаци обрађеног камена или осталог материјала од којег је манастир зидан. Ово нас упућује на закључак да је манастир био грађен од веома квалитетног камена, који су Турци искористили за градњу неког свог објекта, као што је био случај са манастиром Осовицом код Кобаша.

На пронађеним темељима почета је обнова манастирске цркве у мају 1995. године, са два велика звоника, по којима је манастир Ступље препознатљив, па

¹²³ Више о обнови манастира Ступље видјети у књизи: Санчанин, Н., *Васкрсење Ступља*, Лакташи, 2005.

¹²⁴ Срдић, Љ., „Манастир Ступље“, *Наше старине*, Бања Лука, 1998, 61.

¹²⁵ Срдић, Љ., „Манастир Ступље“, *Наше старине*, Бања Лука, 1998, 67.

и јединствен. Звона са ова два звоника су први пут зазавонила на Петровдан 2004. године, поводом 10 година од градитељске и духовне обнове манастира Ступље. Обнову манастира Ступља посјетио је 9. августа 1998. године Његова светост патријарх српски Господин Павле. Док се градила манастирска црква, на мјесту старог конака, градио се нови манастирски конак, са келијама за монахе, трпезаријом, библиотеком, али и са капелом посвећеном Светим апостолима Петру и Павлу. У овој капели се редовно богослужило, осим за велике празнике, док није завршена манастирска црква, посвећена Светом архангелу Михаилу, а коју су 2014. године осветили епископ бањалучки Господин Јефрем и епископ сремски Господин Василије.

Међутим, са градитељском обновом манастира Ступље 1995. године, није се одмах обновио монашки живот у овом манастиру. Манастир Ступље је на почетку обнове био у саставу Стародубравске парохије, све до 2008. године, када је поново, након преко три вијека, упаљено кандило монашког живота. Обновом монашког живота и именовањем настојатеља манастира Ступље, установљена је Ступљанска парохија при манастиру Ступље, коју данас чини дио села Горњих Вијачана. Манастир поново обавља своју духовну мисију привлачећи вјернике и поклонице из свих крајева.

6. МАНАСТИР ОСОВИЦА

Манастир Осовица¹²⁶ налази се на граници сѐла Горња Лепеница и Сеферовци, у општини Србац, на планини Мотајица, недалеко од старог пута Прњавор–Кобаш. Смјештен је у долини потока Манастирица, који се недалеко од манастира улива у рјечницу Осовицу.¹²⁷ Манастир са сјевера окружује

Манастир Осовица

¹²⁶ На топографско-катастарским картама са краја XIX вијека локалитет на коме се налазио манастир Осовица називао се Манастирска коса, а поток са јужне стране локалитета Манастирски поток. Новије топографске карте овај локалитет и поток називају истим именом – Манастирица.

¹²⁷ У рјечницу Осовицу улијева се поток Манастирица, око 300 метара источно од манастирског комплекса.

Бијесна страна, док је са југа окружен поменутим потоком Манастирица. Изнад манастира, са југоисточне стране, на коси која се спушта од виса Блатњак (347) према рјечици Осовица, налазе се остаци старог утврђења Осовик,¹²⁸ који је убициран од стране археолога Завичајног музеја Градишка током рекогносцирања терена у фебруару 2016. године.¹²⁹ Низводно, са лијеве стране рјечице Осовица, прије насеља Сеферовци, у марту 2016. године, током рекогносцирања терена, пронађени су остаци још једног средњовјековног утврђења, које је контролисало пут ка манастиру.¹³⁰

Први помен манастира Осовица је из 1330. године,¹³¹ на отиску манастирског печата. Печат је пронађен у цркви манастира Липља, током његове обнове, вјероватно на почетку обнове 1870. године.¹³² Послије проналаска печат се чувао у свештеничкој породици Лазе Поповића из Липља. Међутим, печат је од породице Поповић на превару узео „неки јерусалимски калуђер“ који је коначио код њих и продао га „тежаку из Илове“ за пет дуката. Касније је тај печат откупио трговац из Бање Луке Ђорђе Делић, а од породице Делић печат је откупио јереј Гавро Поповић, син Лазе Поповића, па га вратио у Липље. Из манастира Липље печат је предан Црквеној општини у Бањој Луци на чување, али је касније нестао.¹³³

Оригинални натпис:

ІС + ХС ОБРАЗЪ БЛГОВЕЩЕН-Е ПРЕСТЫЕ БЦЕ АНЕТ АТА
МОНАСТИРА ОСОВИЦА СТ

Транскрипција текста:

Исус Христос образ Благовјештења
Пресвете Богородице
године 1330. манастира Осовице

¹²⁸ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, Sarajevo, 2000, 509.

¹²⁹ Остаци утврђења се налазе на платоу дужине око 100 метара, а ширине од пет до двадесет метара, на којем је на сјевероисточној и југозападној страни видан опкоп, док са бочних, стрмих страна, које падају према водотоцима, опкоп није видљив. На локалиту су пронађени фрагменти цигле, а у подножју, и у потоку, пронађени су фрагменти жељеза и веће количине обрађеног камена. Такође су, на том локалитету, пронађени средњовјековни гвоздени клинови, стријеле од самостријела, напрстњак од бронзе и оловне пушчане кугле. Пронађени материјал се налази у манастиру Осовица.

¹³⁰ Утврђење је кружног облика, а са западне стране налази се полукружни одбрамбени ров ширине и до пет метара, који се дјелимично спушта ка сјеверној и јужној страни утврђења. На утврђењу су пронађени средњовјековни жељезни клинови и стријеле од самостријела, израђене од жељеза. У одбрамбеном рову утврђења пронађен је златни средњовјековни прстен са ћириличним натписом (транскрипција натписа на прстену: **ЧИНЕНИЈЕ МОЕ НА УПОВАНИЈЕ БОЖИЕ ЧИН**, превод: Све што радим, радим уздајући се у Бога). Језик натписа на прстену је из XIV или XV вијека. Пронађени златни прстен и материјал са утврђења налазе се у манастиру Осовица.

¹³¹ Vuletić Vukasović, V., „Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini“, *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, X-3 (1888), 71–72.

¹³² Новаковић, Ј., „О манастиру Липљу и његовом имену“, *Источник*, 12 (1892), 568.

¹³³ *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 91.

На основу отиска печата установљено је да је промјер печата имао пречник величине четири центиметра. Са лијеве стране приказан је анђео Гаврило како држи велики крст и додаје Богородици посуду, сличну петохљебници, док се Богородица налази са десне стране анђела. Изнад њих је небо, са којег се према Богородици спушта голубица. Отисак потиче од свештеника Ђорђа Петровића, члана конзисторије у Сарајеву.¹³⁴

Други писани помен манастира Осовице је из 1604. године, када се помиње мезра Драгиња, црквено земљиште, које уживају калуђери поменуте цркве; калуђер Василије и други сувласници, у близини Мотајице и мезре Котовице, у близини порушене тврђаве Осивик и земљишта Црквина, са виноградима и чаиром споменуте цркве.¹³⁵

Сљедећи помен манастира је из 1612. године, када је у манастиру Липље преписан један *Минеј*,¹³⁶ у вријеме „када је дабарски митрополит био кир Теодор, осовички игуман Христофор, а старац липљански Герасим“.¹³⁷ Поставља се питање у каквом је односу био осовички игуман према липљанском братству и зашто се у поменутом запису осовички игуман наводи испред липљанског старца и да ли је манастир Липље у то вријеме имао игумана?

Манастир Осовица помиње се и на једном запису о рукоположењу „попа Симеона“ 1616. године, на венецијанском *Псалтиру* из 1570. године.¹³⁸ С обзиром на то да је рукоположење „попа Симеона“ обављено скоро пола вијека након издавања венецијанског *Псалтира*, овај податак је ручно дописан на ову књигу.

У току Бечког рата (1683–1699), манастир Осовица је спаљен и порушен, а монаси овог манастира, са монасима манастира Ступље, пребјегли су у Славонију, у манастир Ораховицу. Манастир Осовица се од тада помиње тек у *Шематизму дабробосанске митрополије за годину 1884, 1885. и 1886*, гдје је наведено да „у котару прњаворском, лежи у развалинама“.¹³⁹

Манастир Осовица убициран је током маја 2003. године. Тада су парох кобашки јереј Славиша Топић и професор историје Верољуб Малетић, трагајући за остацима манастира, пронашли остатке темеља неке грађевине. Налаз су пријавили епископу бањалучком Господину Јефрему и Заводу за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске у Бањој Луци. Исте године Завод је ангажовао стручног сарадника мр Милана Ђурђевића, археолога и директора Завичајног музеја у Градишци, да изађе на локалитет и изврши рекогносцирање терена. С обзиром на то да су поједини дијелови

¹³⁴ Вид Вулетих Вукасовић није сигуран да ли се ради о петохљебници, јер никада није видео печат манастира, само отисак на коме се овај детаљ не може јасно дефинисати. Vuletić Vukasović, V., „Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Viestnik Hrvatskoga arheološkog društva*, X-3 (1888), 71–72.

¹³⁵ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, Sarajevo, 2000, 509.

¹³⁶ Овај *Минеј* сачуван је у славонском манастиру Ораховици.

¹³⁷ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд, 1982, 999.

¹³⁸ Шево, Љ., *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године*, Бања Лука, 2002, 93–94.

¹³⁹ *Шематизам Православне митрополије и архидијецезе дабро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886*, Сарајево 1886, 15.

темеља били видљиви, предложено је да се пробна истраживања ураде системом „пробних ровова“. Међутим, овај начин истраживања није дао значајне резултате, па се кренуло са систематским археолошким истраживањима, која су вршена 2003. и 2004. године.

Током систематских археолошких истраживања на локалитету су пронађени остаци темеља манастирске цркве. Највећим дијелом темељи су изграђени од камена љутца и сачувани као посљедњи ред камена, ширине 0,60–0,80 метара. На основу њихове форме, претпоставља се да темељи манастирске цркве по облику припадају храму триконхосне основе.¹⁴⁰

Са јужне стране манастирске цркве, пронађени су темељи неког објекта и изгорјеле греде са великим бројем фрагмената керамике и кованих ексера. Не може се са сигурношћу утврдити њихова намјена, јер је сачуван само посљедњи ред камена поменутих темеља.¹⁴¹ Такође, у јужном дијелу локалитета пронађен је ред камена мањих димензија, нагорјела земља, изгорјеле дрвене греде и кружне рупе од стубова. Претпоставља се да је на овом мјесту била саграђена зграда од дрвета са тријемом, што би одговарало манастирској трпезарији. Археолошким истраживањем пронађени су и други објекти овог манастирског комплекса. Тако су југоисточно од темеља манастирске цркве пронађени темељи неког привредног објекта.

Током истраживања, сјеверно од темеља манастирске цркве, пронађен је камен од кварца на чијој се средини налази лежиште за осовину. Сматра се да се ради о млинској паприци, односно лежишту, на којем се окреће осовина млинског кола. Још један занимљив предмет од камена пронађен је у сјеверном дијелу локалитета и представља камен са четвртастим усјеком, који је служио као лежиште за неки потпорни стуб.¹⁴²

На локалитету манастиришта пронађен је и велики број жељезних предмета: ковани ексери, клинови, окови, кламфе за везивање стубова или дасака, потковице, као и неколико сјечива ножа. За комплетан метални инвентар, пронађен током ових истраживања, могу се пронаћи аналогije на другим средњовјековним локалитетима на овом подручју. Вриједни помена су два типа потковица пронађених на овом локалитету, јер су сличне потковице пронађене на рушевинама средњовјековних градова Бокшевца и града у околини Коњица. Овај тип потковица Б. Вукић и Е. Валтер датирају у вријеме XIV и XV вијека.

Систематским археолошким истраживањем пронађена је и велика количина керамике, која је, као и већина покретног материјала, уништена. Међутим, посматрајући облик појединих фрагмената керамике, начин израде и декорацију, може се рећи да је на локалитету пронађена керамика од XIV/XV до XIX вијека. Грнчарија пронађена на овом локалитету највећим дијелом је рађена на

¹⁴⁰ Ђурђевић, М., *Извјештај са археолошких истраживања манастира Осовице*, Градишка, 2003, 2.

¹⁴¹ Ђурђевић, М., *Извјештај са археолошких истраживања манастира Осовице*, Градишка, 2003, 8.

¹⁴² Ђурђевић, М., *Извјештај са археолошких истраживања манастира Осовице*, Градишка, 2003, 17.

спором – ручном витлу. То указује на традиционалан рад грнчарских радионица. Од пронађене керамике, која се датује у период од XIV до XVII вијека, углавном се издвајају лонци црне боје, грубо рађени са неравном унутрашњом површином, наглашеног врата и разврнутих обода. Сам обод посуда је најчешће повијен на спољну страну, док је сама усна обода стањена. Од декорације се јавља украшавање у виду јамица и зареза у једном низу. Општа развојна линија у умјетничком смислу доживљава стагнацију, па чак и пад у првим периодима касног средњег вијека. У погледу технике и форме одржава се словенска традиција, док је декорација сведена на равне линије и веловнице, а ријетко се јављају и низови једноставних уреза.

На локалитету је пронађена још једна врста касносредњовјековне керамике, рађене на лончарском витлу, добро печена, са примјесом бијелог пијеска – кварца. Керамика је у пресеку црна или црвенкасто-сива, а сличне нијансе боја јављају се и на лицу посуђа. Украс је најчешће постављен око руба или трбуха у виду апликативних линија, док је знатно рјеђа варијанта на равним зидовима око трбуха или дна. Током наношења овакве врсте декорације, утискивање је била најчешћа техника, док се урезивање јавља на малом броју декорисаних фрагмената.

Из Средње Европе, Италије и са истока, током XIV и XV вијека, допиру нове врсте керамичког посуђа у смислу технологије и форме. Највећа карактеристика оваквог посуђа огледала се у глеђосању, чији фрагменти су пронађени и на овом локалитету. У истом периоду појављује се и израда керамичких пећи са умјетнички обликованим пећњацима.¹⁴³ На локалитету је пронађен и фрагмент мајолике керамике који највјероватније представља увоз из Италије. Овај фрагмент припада времену XIV и XV вијека. Мајолико посуђе из Италије по стилу се може подијелити на два дијела: цвјетна готика са доминацијом плаве боје, која се датује у XV вијек, и нешто рјеђи фрагменти посуђа тзв. архајског стила, са бојама жућкастих и смећих тонова, који се датују у период XIV вијека.

Након археолошких истраживања, покренута је обнова манастирске цркве, посвећене Благовјестима Пресвете Богородице и манастирског конака. До сада је у сјеверном дијелу манастирског конака изграђена и освећена 2013. године капела посвећена Светом великомученику Прокопију. Исте године, у звонику, изнад централног улаза, освећена је и капела посвећена Светом Николају Мирликијском. Такође, великим залагањем настојатеља манастира Осовица, јеромонаха Теофила (Димитрића), у манастирском конаку завршени су и опремљени: трпезарија, салон за госте, келије за монахе и манастирска канцеларија. Радови на манастирској цркви су у завршној фази, а са источне стране манастирског комплекса, у току су радови на капели за прислуживање свијећа, продавници сувенира и тријему за народ. Освећење манастирске цркве је планирано у току наредне, 2017. године.

¹⁴³ Бурђевић, М., *Извјештај са археолошких истраживања манастира Осовице*, Градишка, 2003, 7.

УГАШЕНИ МАНАСТИРИ БАЊАЛУЧКЕ ЕПАРХИЈЕ

1. ДРЕНОВИЦА¹⁴⁴

Манастир Дреновица помиње се у историјским изворима у препису књиге *Златоустово житије* и *Слова Богородице* из XVI/XVII вијека.¹⁴⁵ Црква овог манастира била је посвећена Рождеству Пресвете Богородице, а као игуман манастира се наводи игуман Јоаким.¹⁴⁶ Научници овај манастир смјештају на простор сјеверне Босне, али се до данас не може утврдити гдје се тачно налазио.

Манастир Дреновица се може довести у везу са локалитетом Крчевине, који се налази у селу Доњи Вијачани, заселак Прерадовићи, на самој граници са селом Дренова. Локалитет је смјештен на десној обали Вуковог потока, који раздваја Доње Вијачане од Дренове и улијева се у акумулационо језеро Дренова. Недалеко од локалитета Крчевине, до формирања акумулационог језера Дренова, рјечица Дреновица се улијевала у ријеку Вијаку. На овом локалитету, према предању старијих мјештана засеока Прерадовићи,¹⁴⁷ постојала је црква, која је срушена у вријеме Турака. Порушене камене зидове поменуте цркве мјештани су временом развозили, а земљиште на коме се налазила црква никада није кориштено за пољопривредне радове. Рекогносцирањем терена 2010. године, на поменутом локалитету пронађени су остаци ломљеног камена и један мрамор, који је дјелимично утонуо у земљу. Ови проналасци упућују на постојање неког грађевинског објекта и средњовјековног гробља које је временом уништено.

У *Опширном попису Босанског санџака из 1604. године* помиње се село Дренова са поповима Захаријем и Пољаковићем, као и мезра Дреновица.¹⁴⁸ Називи топонима (Дренова и Дреновица) и постојање два свештена лица у једном мјесту, од којих је један са монашким именом, указују на то да би овај локалитет могао бити мјесто гдје се некада налазио манастир Дреновица. Међутим, ово питање остаје отворено до пробних археолошких радова, који ће потврдити да се на овом локалитету налазе остаци манастира или средњовјековне цркве.

¹⁴⁴ Објављено у: Лукић, С., Кљајић, Д., Вујновић, Б., и Стругар, М., *Средњовјековно наслеђе прњаворског краја*, Бања Лука, 2016. (друго издање).

¹⁴⁵ Суботин-Голубовић, Т., *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII вијека*, Београд, 1999, 128–129.

¹⁴⁶ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. II, 1983, 4236.

¹⁴⁷ Милош Прерадовић (рођен 1935. године) – један од најстаријих мјештана засеока Прерадовићи.

¹⁴⁸ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, Sarajevo, 2000, 479. и 501.

2. ЂУРЂЕВАЦ

Остаци средњовјековног манастира Ђурђевац налазе се у селу Крива Ријека, парохија Марини, општина Козарска Дубица, на административној граници са општином Приједор. Смјештен је на узвишеном платоу са десне стране потока Ђурђевац. У писаним документима из XV вијека у Дубичкој жупи се помиње насеље „Ђурђевци“,¹⁴⁹ а назив насеља се до данас сачувао само у називу манастира и у називу потока који протиче поред остатака манастира.

Овај средњовјековни манастир први пут се помиње у *Првом шематизму православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, гдје се наводи да „у парохији маринској, намјесништву приједорском, леже развалине старог српског манастира Ђурђевац, од кога је до данас очуван само један зид дуг 12 метара, а висок један метар. Народно предање каже да је овај манастир задужбина Светог кнеза Лазара. Ђурђевац се зове зато што је имао славу Светог Георгија.“¹⁵⁰

Олтар манастирске цркве Ђурђевац, поглед са сјевероистока

Прва археолошка истраживања на овој локацији су извршена 2014. го-

¹⁴⁹ Видјети: Thalloczy, Lj., *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450–1527*, Zagreb, 1916, 246; Šerić H., „Iz prošlosti Dubice“, *Novi Behar*, 9–11 (1938), 162.

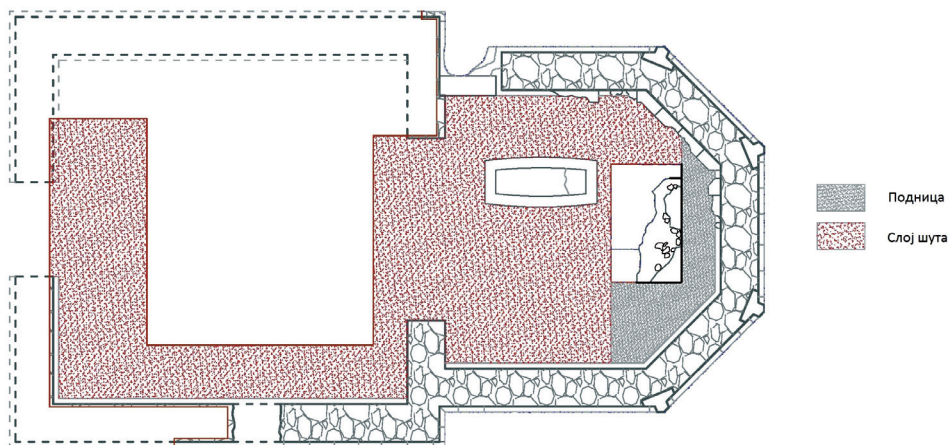
¹⁵⁰ *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, сто година послје, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 96.

дине у организацији археолога Завичајног музеја у Градишци. Истраживања су показала, на основу архитектуре и покретног археолошког материјала, да је ова средњовјековна црква изграђена крајем XIII и почетком XIV вијека, а порушена у турској најезди крајем XV или почетком XVI вијека.

Током ових археолошких истраживања, прво пробно сондирање на локалитету извршено је сјеверно од зидина средњовјековне цркве, јер је конфигурација земљишта упућивала на то да ту постоји зид. Ипак, током ископавања утврђено је да то није зид цркве, већ руина на коју су мјештани бацали ситно ломљено камење приликом одношења већег камења. Приликом истраживања, пронађени су фрагменти фресака, који највјероватније потичу из олтарског дијела цркве, али су секундарном употребом камена дошли на овај дио локалитета. Поред фрагмената фресака, пронађен је мањи број фрагмената касносредњовјековне керамике и гвоздених клинова. Ипак, током истраживања манастирске цркве, у дијелу олтара и наоса, утврђено је да на њој није рађена обнова током турске владавине.

У непосредној близини локалитета, на некадашњем имању породице Јањош, налази се запуштена зграда озидана од клесаног камена. Постоји велика вјероватноћа да је она саграђена од камена са ове средњовјековне цркве, док је њен под прекривен средњовјековним мраморима, односно надгробним плочама, које су некада биле око цркве или у цркви.

Даљим археолошким истраживањем средњовјековне цркве, 2014. године, обухваћен је олтар са унутрашње и вањске стране, као и дио наоса. Утврђено је да је апсида петострана и са вањске и са унутрашње стране. На сваком од тих углова налазе се стубови, који су имали своју функционалну и декоративну улогу. Овакав начин градње доводи се у везу са готским стилем, који је веома присутан у XIII вијеку на овим просторима.

Архитектура ове средњовјековне манастирске цркве је импозантна. Зидови цркве на олтарском дијелу, широки између 0,90 и 1,10 метара, потпомогнути стубовима на сваком од углова, упућују на висину зидова. Олтарски простор вјероватно је носио петострани кров од олова на зиданом своду, пошто у олтару нису пронађене дрвене греде кровне конструкције.

Са вањске стране темеља олтара и наоса, очуван је декоративни симс, који цркви даје додатну монументалност и упућује на висок положај самог ктитора. Пронађене су и тзв. цвјетне крстообразне розете, које су такође карактеристика средњег вијека, а потичу вјероватно са допрозорника. У југо-источном углу олтара цркве пронађене су и свештеничке клупе, које су петостране и са око 60–65 центиметара изнад нивоа поднице. Подница је рађена од кречног малтера на подлози од ломљеног камена.

Истраживањем олтара, пронађена је зидана гробница омалтерисана кречним малтером, у којој се налазио девастиран скелет, вјероватно опљачкан. На гробници је стајала плоча (мрамор) која је покривала гробницу, али је и она потпуно девастирана. Унутар гроба, у слоју шута, могли су се наћи фрагменти фресака (вјероватно из олтарског дијела) и фрагменти керамике, као и кости мушке особе. У простору олтара пронађен је фрагмент камене пластике (90 x 90 центиметара), који има четвртасти усјек за стуб, а који је вјероватно дио олтарске преграде. Истраживањем је утврђено да је комплетан олтар био у фрескама, о чему свједочи велики број фрагмената сликане зидне декорације, као и дио фресака очуван изнад клупа у источном дијелу олтара. У олтару је пронађен велики број касносредњовјековне керамике, гвоздених клинова, дршка од кости, крстообразне заковице, кључ, фрагмент ланца кандила, итд. Са сјеверне стране олтара пронађен је улаз у тај дио цркве, куда су улазила свештена лица, а на самом прелазу видљиви су остаци усјека за степенице. Установљено је да је олтарска преграда дјелимично зидана, а да је наос квадратног облика.¹⁵¹

Током 2015. године извршено је мање истраживање наоса, гдје је потврђено да је наос квадратног облика и да је улаз био са источне стране. За сада се може говорити само уопштено о стилу и периоду градње, као и о времену егзистирања овог средњовјековног манастира, све док се у потпуности не заврше археолошка истраживања на овом локалитету.

¹⁵¹ Опис археолошких истраживања је преузет из: Вујновић, Б., *Средњовјековна црква у селу Крива Ријека, археолошка истраживања јул–септембар 2014. године*, Козарска Дубица, 2014.

3. КАРАНОВАЦ

Остаци старог манастира Карановац налазе се на локалитету Манастириште у селу Горњи Кијевци, у општини Градишка. Смјештен је испод планине Козаре на равничарском комплексу, са десне стране ријеке Лубине. Источно од овог локалитета протиче поток Берек, који окружује двије ранословенске градине, Варошанку и Градину.

Темељи манастирске цркве након конзервације

Манастир Карановац се први пут у литератури помиње у *Босанској вили* 1886. године, гдје се наводи како се у манастиру служило до неког „српског рата са Турцима“, иако је био већ раније порушен, али је био наткривен, па се могло служити. Међутим, после овог рата Турци потпуно руше манастир, и камен од манастира употребљавају за градњу мостова „на Љубини (Лубини), Јајцу и испод православне цркве, па и на кулу Имбраимбега Џинића у Врбашкој, на Аци-Дедину магазу у Градишкој и на мост Димирача звани“, ¹⁵² док се 25 година касније, у *Шематизму Православне Српске Митрополије Бањалучке и Бихаћке за годину 1911*, наводи да се у парохији Драгељи и селу Кијевцима „налазе неке рушевине, за које народ вели, да су развалине манастира Карановца“. ¹⁵³

¹⁵² Давидовић, Ст. Н., „Градишка негда и сад“, *Босанска вила*, 15 (1886), 232.

¹⁵³ *Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучке и Бихаћке за годину 1911*, Бања Лука, 1912, 45.

Локалитет је постао познат од педесетих година XX вијека, када се током рекогносцирања терена наишло на старе зидове и римски грађевински материјал,¹⁵⁴ као и плоче са натписима. Тада, међу површинским налазима, пронађени су остаци керамике датирани у период од млађег жељезног доба па све до касног средњег вијека,¹⁵⁵ што је указивало на континуран живот на овом локалитету. Међутим, током мањих археолошких ископавања 1958. године, пронађени су остаци римске виле и надгробна плоча, која је имала натпис исписан облом глаголицом, датован у период X–XI вијека.¹⁵⁶ Пронађени натпис нас упућује на закључак да на овом локалитету вјерски живот има коријене с краја IX вијека, када су ученици Светог Ђирила и Методија у Панонији ширили хришћанство, па је могуће да су баш они подигли прву цркву на овом мјесту и организовали манастирски живот. Да је на овом подручју живјело православно становништво у средњем вијеку свједочи нам и писмо папе Гргура XI, писано фебруара 1373. године, у којем он говори да „у крајевима Босне живе скоро све шизматици и јеретици, те да на граници Босне према Угарској, као и у мјесту званом Глаж,¹⁵⁷ и у многим другим мјестима, помијешано живе како хришћани, тако јеретици и шизматици“.¹⁵⁸

Тек 2004. године, група археолога Завичајног музеја Градишка организује систематска пробна и заштитна истраживања на локалитету Карановац.¹⁵⁹ Током тих истраживања, на источном дијелу локалитета пронађени су зидови рађени од камена, везани кречним малтером, који припадају грађевини из римског периода, док су на југозападном дијелу локалитета пронађени остаци једнобродне средњовјековне цркве са полукружном олтарском апсидом. Такође, сјевероисточно од ове цркве пронађени су темељи двије цркве брвнаре који потичу из периода ропства под Турцима.

Најзначајнији налаз пронађен током систематских ископавања 2005. године, у сјеверозападном углу припрате, тј. уз сјеверни зид цркве, јесте ћирилични натпис на камену са годином 1301.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Pašalić, E., *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1960, 27.

¹⁵⁵ Miletić, N., *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 2, Sarajevo, 1988, 53.

¹⁵⁶ Vego, M., „Novi i revidirani srednjovjekovni natpisi iz Bosne“, *Naše starine*, 14–15 (1981), 61–62.

¹⁵⁷ Град Глаж био је центар средњовјековне жупе Глаж, која се простирала уз лијеву обалу Врбаса, на подручју данашњег Лијевче поља, а била је формирана од територије жупе Врбас (Благојевић, М., Мргић, Ј. итд.). Овај град се помиње више пута у писаним документима од XIII до XV вијека, а у повељи краља Стефана Томаша из 1446. године наводи се град Глаж, Срида варош и сва села која припадају овој жупи.

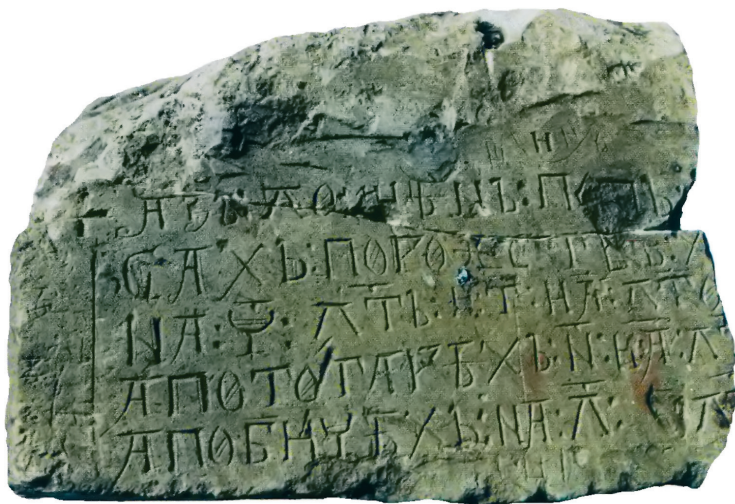
¹⁵⁸ Позајмљено из дјела Мргић-Радојчић, Ј., *Доњи Краји, Крајина средњовековне Босне*, Београд, 2002, 142.

¹⁵⁹ Погледати извјештаје са пробних истраживања локалитета Манастириште – Горњи Кијевци из 2004. године: Ђурђевић, М., *Теренски дневник археолошких истраживања на локалитету Манастириште у Горњим Кијевцима*, Градишка, 2004.

¹⁶⁰ Вујновић, Б., „Ћирилични натпис из средњовјековног манастира Карановац“, *Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, 4–5 (2014–15), 383–385.

Транскрипција текста:

... АЗ ЛОМНИЦИН ПОП ПИСАХ ПО РОЖДЕНСТВУ
ХРИСТА НА 1000 ЛЕТ НА 300 И 1 ЛЕТ ...

Ћирилични натпис пронађен у припрати манастирске цркве

На основу ове плоче, пронађене у манастирској цркви, закључује се да је могуће да су почетком XIV вијека у овом манастиру службовали монаси из манастира Ломнице код Шековића, који је задужбина Стефана Драгутина, са домаћим свештеницима и монасима. Постоји, такође, могућност да је овдје ријеч о свештенику из „Ламинаца“, пошто је ово село удаљено око 20 километара од манастира Карановац. На ово нас упућује сличност имена „Ломница и Ламинци“, гдје су исти сугласници „Л, М, Н и Ц“ у називима ова два мјеста.

Са овог манастиришта је значајан проналазак и надгробне плоче исписане угластом глагољицом из прве половине XIV вијека, јужно од улаза у манастирску цркву, гдје се на плочи спомиње Милета Стојић, његова кратка биографија и још неки непрепознатљиви знакови.¹⁶¹

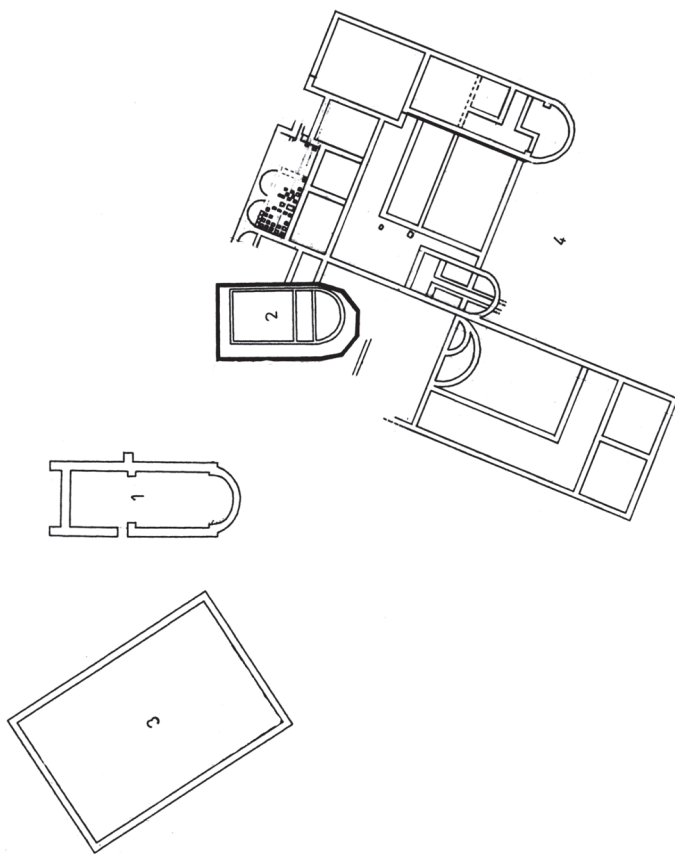
Током даљих археолошких истраживања 2006. године, у унутрашњости манастирске цркве, у југозападном дијелу припрате, откривена су два гроба, а највјероватније је ријеч о ктиторским гробовима. Систематско истраживање гробова у унутрашњости манастирске цркве, започето 2006. године, настављено је 2008. године, у југозападном углу припрате, а 2010. године у унутрашњости манастирске цркве (у наосу и олтару). У периоду септембра и октобра 2011. године наставило се са систематским археолошким истраживањима и дјелимичном

¹⁶¹ Плоча је изложена у сталној поставци Завичајног музеја Градишка.

конзервацијом темеља манастирске цркве. Након завршетка конзервације, унутрашњост цркве насута је земљом у висини темеља.¹⁶²

Приликом истраживања унутрашњости манастирске цркве, пронађен је велики број фрагмената керамике, највећим дијелом у олтару, који се могу датирати у период од античког доба до касног средњег вијека, што опет упућује на закључак да се ова црква користила у дугом временском распону. Поред фрагмената керамике, пронађен је и мањи број гвоздених ексера и кукица од гвожђа, које највјероватније потичу са олтарских прозора манастирске цркве. Сав материјал пронађен током археолошких истраживања смјештен је у Завичајни музеј Градишка.

На манастиришту Карановац више се не изводе археолошка истраживања, у току је процес откупљивања земљишта од власника, по чијем окончању ће се почети са обновом овог средњовјековног православног манастира.

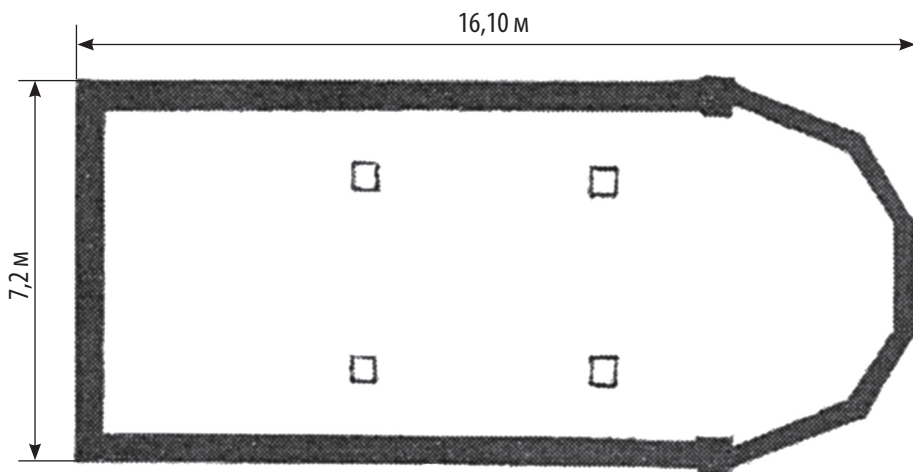
Шематски приказ локалитета Манастириште

¹⁶² Видјети: Вујиновић, Б., Систематска археолошка истраживања на локалитету Манастириште у Доњим Кијевицима, Градишка, 2011.

4. МИЛОШЕВА ГОРА

Народно предање у околини Градишке, тачније у селима Милошево Брдо, Требовљани, Турјак, као и оближњим селима, свједочи о постојању манастира у селу Милошево Брдо, на локалитету Црквина. О постојању манастира у Милошевом Брду свједочи и један помен у „Прилогу“ *Дабро-босанског источника* из 1888. године, гдје је наведено да је ту, на мјесту тадашње цркве брвнаре, био манастир који су Турци спалили.¹⁶³ Цркву брвнару, која се тада помиње, спалиле су усташе у Другом свјетском рату.

Да је заиста постојала црква на том мјесту утврђено је на основу пробног археолошког ископавања које је 2003. године извршио археолог мр Милан Ђурђевић. Тада је утврђено да се на локалитету Црквина налазе остаци средњовјековне цркве са петостраном олтарском апсидом и једнобродном лађом, слједећих димензија: дужина са олтарском апсидом 16,10 метара, дужина наоса (без олтарске апсиде) 11,95 метара и ширина 7,20 метара. Цијели простор унутар цркве је попљочан циглом величине 20x20 центиметара. Унутар наоса пронађена су четири камена постоља величине 50x50 центиметара, удаљени у правцу сјевер–југ три метра, а исток–запад 4,5 метара, а који су били подстоља за стубове који су носили куполу цркве.¹⁶⁴

Основа цркве у Милошевом Брду

¹⁶³ „Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887.“, *Дабро-босански источник*, Прилог (1888), 10.

¹⁶⁴ Ђурђевић, М., „Резултати пробних ископавања на локалитету Црквина, Милошево Брдо, СО Градишка“, *Гласник Удружења музејских радника Републике Српске*, 2 (2005), 38.

Са овом црквом, односно манастиром, може се довести у везу запис на изгубљеном *Гомионичком Јеванђељу*, а који смо поменули у дијелу текста о манастиру Гомионица. У том запису је наведено да манастир Гомионицу „од Милешеве Горе украси јеромонах Константин године 1590. године“.¹⁶⁵ Дуго се сматрало да је монах Константин дошао из манастира Милешева у Србији и осликао манастир Гомионицу. Међутим, ипак је овдје ријеч о монаху Константину из манастира који се налазио у данашњем селу Милошево Брдо, а не о неком монаху Константину из манастира Милешева код Пријепоља. Ријеч „гора“ се у српскословенским, па и црквенословенским текстовима, употребљава у значењу данашње ријечи „брдо“,¹⁶⁶ а у изворима се манастир Милешева никада не помиње као Милешева Гора или слично. Стога можемо констатовати да се поменути запис не односи на манастир Милешеву, већ на манастир Милошеву Гору, који је страдао и запустео у неким од ратова са краја XVII и почетка XVIII вијека.

¹⁶⁵ Јовановић, Г., „Воведенски манастир Гомионица“, *Источник*, 6–7 (1891), 254.

¹⁶⁶ Момировић, П., „Да ли су манастир Гомионицу основали Милешевци?“, *Наше старине*, 12 (1969), 127–131.

5. МИЛОШЕВАЦ – ПРИЈЕДОРСКИ МАНАСТИР

„Приједорски манастир“, који се према народном предању назива Милошевац, по рјечици која протиче поред њега, налази се у приједорском насељу Чиркин Поље, на локалитету Црквине.¹⁶⁷ Овај манастир се у литератури први пут помиње у *Шематизму Православне митрополије и архидијецезе добро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886*, у којем се наводи „да је код Приједора био један православни манастир, те је и сад једна равница, обрасла шумом која се назива Калуђерско поље“.¹⁶⁸ Међутим, у *Првом шематизму православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, наводи се слично, али се каже да се „код Приједора на Калуђерском пољу, шумом обрасле равнице, налазе трагови и развалине старог српско-православног манастира“.¹⁶⁹ Остаци грађевине данас нису видљиви, али се на дијелу манастиришта проширило садашње православно гробље, па се приликом укопа, како свједоче гробари, наилази на остатке некакве грађевине.¹⁷⁰ Ипак, без систематских археолошких ископавања, неће моћи бити откривено право стање и разјашњено предање о православном манастиру на овом мјесту.

Међутим, овај манастир се може довести у везу са два натписа са именима проигумана Авксентија Милошевца, из 1690. године, и Тимотија, јеромонаха Милошевца, из 1722. године. Проигуман Авксентије се наводи као власник *Патерика* године 1690,¹⁷¹ док се јеромонах Тимотије помиње као власник књиге *Октоих* 1722. године.¹⁷² У оба натписа и уз имена „проигумана Авксентија“ и „Тимотија јеромонаха“ се наводи епитет МИЛОШЕВЦА, а не Милешевца или Милешева, како би се они могли довести у везу са манастиром Милешева у Србији. Можда су у ова два записа заиста поменути монаси из манастира Милошевца код Приједора, који је страдао, као и остали манастири на овом подручју, током аустријско-турског рата 1683–1699. године.

¹⁶⁷ Локлитет Црквине је евидентиран у Археолошком лексикону БиХ, али као римско насеље, тј. „близу пута Приједор – Урије – Чиркин Поље налази се сеоско гробље положено на римској рушевини“. Čremosnik I, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 2, Сарајево, 1988, 35.

¹⁶⁸ *Шематизам Православне митрополије и архидијецезе добро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886*, Сарајево 1886, 15.

¹⁶⁹ *Први шематизат православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, сто година после, фототипско издање, Бања Лука, 2001, 96.

¹⁷⁰ *Српска православна Епархија бањалучка 2005*, *Шематизам II*, Бања Лука, 2005, 343.

¹⁷¹ Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи I*, Београд, 1982, 1929.

¹⁷² Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи VI*, Београд, 1988, 10228.

6. МАНАСТИР СВЕТОГ ЈОВАНА „У ДОЛЊОЈ ЋЕТОЈЕВИЦИ“

Као и манастир Дреновица, и овај манастир до данас није тачно пронађен. У *Опширном попису Босанског санџака из 1604. године* наводи се да „калуђери цркве Светог Јована имају у посједу баштину Давида Маринковог у селу Долња Ћетојевица“.¹⁷³ Данас није познато гдје се налазила црква Светог Јована, али се у селу Штрбе (општина Челинац) налази једно средњовјековно црквиште под називом Црквина,¹⁷⁴ у чијој близини постоји потес под називом „Маринковица“. Ово црквиште удаљено је свега неколико километара ваздушне линије од данашњег села Ћетојевићи, у општини Лакташи, и могло би се довести у вези са црквом манастира Светог Јована. Такође, као и за манастир Дреновицу, ово питање остаје отворено до пробних археолошких радова, који ће показати да ли се на овом локалитету налазе остаци поменутог манастира или средњовјековне цркве.

¹⁷³ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, Sarajevo, 2000, 477.

¹⁷⁴ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 2, Sarajevo, 1988, 128.